

**SWAPNIL'S
IAS**

From Dream to Reality

नोव्हेंबर, 2024

वृत्तांत UPSC/MPSC नागरी सेवा परीक्षांसाठी

www.swapnilsias.co.in

9209084708

1. राज्यव्यवस्था आणि शासन

1.1 सर्व खासगी मालमत्ता 'समाजाच्या भौतिक संसाधनांचा भाग' असू शकत नाहीत: सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय

सर्वोच्च न्यायालयाने 'Property Owners Association विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य' या प्रकरणामध्ये दिलेला महत्त्वपूर्ण निकाल स्पष्ट केला आहे की, सर्व खासगी मालमत्ता संविधानातील कलम 39(b) अंतर्गत 'समाजाच्या भौतिक संसाधनांचा भाग' म्हणून वर्गीकृत करता येऊ शकत नाहीत. या निकालाने मालमत्तेच्या हक्क आणि सार्वजनिक हित यांच्यातील संतुलनाचा पुनर्विचार केला आहे.

प्रकरणाचा मुख्य मुद्दा

• कलम 39(b):

भारतीय संविधानाच्या कलम 39(b) नुसार, राज्याला समाजाच्या भौतिक संसाधनांचे वितरण लोकांच्या सर्वसामान्य कल्याणासाठी समानरित्या करण्याचा अधिकार आहे.

मात्र, हा अधिकार कितपत आणि कोणत्या मर्यादेपर्यंत लागू होतो, याबाबत या प्रकरणात न्यायालयासमोर प्रश्न उपस्थित करण्यात आला होता.

• वाद:

मालमत्ताधारक संघटनेने दावा केला की, खासगी मालमत्ता सार्वजनिक हितासाठी अधिग्रहित करणे कलम 39(b) च्या व्याख्येबाहेर आहे आणि हे मालमत्ताधिकाऱांचे उल्लंघन आहे.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय

1. खासगी मालमत्ता आणि सार्वजनिक संसाधने:

- सर्वोच्च न्यायालयाने असे स्पष्ट केले की सर्व खासगी मालमत्ता 'समाजाच्या भौतिक संसाधनांमध्ये' समाविष्ट करता येणार नाहीत.
- फक्त ती मालमत्ता जी नैसर्गिक संसाधने, पायाभूत सुविधा किंवा सार्वजनिक कल्याणाशी संबंधित आहे, तिला या श्रेणीत समाविष्ट करता येईल.

2. मालमत्ताधिकाऱांचे रक्षण:

- न्यायालयाने कलम 300A अंतर्गत खासगी मालमत्ताधारकांच्या हक्कांना प्राधान्य दिले, जे कोणत्याही कायदेशीर प्रक्रियेविना मालमत्ता काढून घेण्यास प्रतिबंध करते.

3. सार्वजनिक हित आणि खासगी हक्क यातील संतुलन:

- न्यायालयाने असे सांगितले की, सार्वजनिक हित महत्त्वाचे आहे, परंतु त्यासाठी मालमत्ताधारकांच्या हक्कांना डावलता येणार नाही.

या निकालाचे महत्त्व

A. मालमत्ताधिकारांचे संरक्षण:

हा निकाल खासगी मालमत्ताधारकांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यास महत्त्वपूर्ण आहे.

B. सार्वजनिक हिताचे परिभाषित स्वरूप:

‘समाजाचे भौतिक संसाधने’ या संज्ञेची व्याप्ती मर्यादित करण्यात आली आहे, ज्यामुळे सार्वजनिक आणि खाजगी हक्क यामधील योग्य तोडगा काढण्यात आला.

C. संवैधानिक व्यवस्थेचा सन्मान:

न्यायालयाने संविधानातील कलम 39(b) आणि कलम 300A यामधील समतोल साधला, जो न्यायव्यवस्थेतील एक महत्त्वाचा दृष्टिकोन आहे.

निष्कर्ष

सर्वोच्च न्यायालयाचा हा निर्णय मालमत्ताधिकार, सार्वजनिक हित आणि राज्याच्या हस्तक्षेप यांच्यातील संतुलन स्पष्ट करणारा आहे. हा निकाल केवळ मालमत्ताधारकांसाठी नव्हे, तर सार्वजनिक धोरण ठरवणाऱ्या यंत्रणांसाठीही मार्गदर्शक ठरेल. कलम 39(b) च्या व्याप्तीवरील हा निर्णय भारतीय न्यायव्यवस्थेतील महत्त्वाचा टप्पा आहे.

1.2 सर्वोच्च न्यायालयाने अलीगढ मुस्लिम विद्यापीठाला अल्पसंख्याक संस्थेचा दर्जा नाकारण्याचा आपला निर्णय उलथवला

सर्वोच्च न्यायालयाने (SC) आपल्या ऐतिहासिक निर्णयात **S. Azeez Basha बनाम भारत सरकार (1967)** प्रकरणातील निर्णय उलथवला आहे. या निर्णयाद्वारे अलीगढ मुस्लिम विद्यापीठाला (AMU) भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 30 (1) अंतर्गत अल्पसंख्याक शिक्षण संस्थेचा दर्जा देण्यास मान्यता देण्यात आली आहे. हा निर्णय 4:3 च्या बहुमताने घेण्यात आला.

सदर प्रकरणातील पार्श्वभूमी

A. S. Azeez Basha बनाम भारत सरकार (1967) प्रकरण:

- 1967 मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने निकाल दिला होता की, AMU ची स्थापना 1920 च्या संसदीय कायद्याद्वारे (Aligarh Muslim University Act, 1920) झाली असल्याने, ती अल्पसंख्याक संस्था म्हणून दर्जा मिळवू शकत नाही.
- न्यायालयाच्या मते, अल्पसंख्याक समाजाने स्वतः स्थापन केलेली संस्था असावी, तरच तिला अनुच्छेद 30 (1) अंतर्गत हक्क मिळतो.

नवीन निर्णयाचे स्वरूप

- सर्वोच्च न्यायालयाच्या 4:3 च्या बहुमताने 1967 च्या निर्णयाला उलथवून लावले आहे.
- न्यायालयाने मान्य केले की, AMU ची स्थापना मुस्लीम समाजानेच केली होती, आणि संसदीय कायद्याद्वारे तिचे औपचारिक स्वरूप दिले गेले.
- त्यामुळे AMU ला अल्पसंख्याक संस्थेचा दर्जा असणे योग्य आहे.

नवीन निर्णयाचे महत्त्व

1. शिक्षण क्षेत्रातील महत्त्वपूर्ण पाऊल

- अल्पसंख्याक समाजाला त्यांच्या सांस्कृतिक व शैक्षणिक हक्कांचे संरक्षण मिळवून देण्यासाठी हा निर्णय निर्णायक ठरेल.
- या निर्णयामुळे AMU ला शिक्षण धोरण व अभ्यासक्रमामध्ये स्वायत्तता मिळेल.

2. अनुच्छेद 30 (1) चा विस्तार

- हा निर्णय अनुच्छेद 30 (1) अंतर्गत अल्पसंख्याक शिक्षण संस्थांना दिलेल्या अधिकारांचा सुविधा क्षेत्र अधिक विस्तारतो.
- इतर अल्पसंख्याक संस्थांनाही त्यांच्या हक्कांबाबत स्पष्टता मिळेल.

3. ऐतिहासिक व सामाजिक महत्त्व

AMU चा अल्पसंख्याक संस्थेचा दर्जा पुनर्स्थापित करून, भारताच्या धर्मनिरपेक्ष व बहुसांस्कृतिक तत्वांचे प्रतीक म्हणून या संस्थेची भूमिका बळकट झाली आहे.

अनुच्छेद 30 (1) चे स्पष्टीकरण

अनुच्छेद 30 (1): भारतीय संविधान अल्पसंख्याकांना त्यांच्या स्वतःच्या शैक्षणिक संस्थांची स्थापना व प्रशासनाचे विशेष अधिकार प्रदान करते.

निष्कर्ष

सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयामुळे अलीगढ मुस्लिम विद्यापीठाच्या ऐतिहासिक व सांस्कृतिक वारशाला न्याय मिळाला आहे. तसेच, अल्पसंख्याक संस्थांच्या अधिकारांसाठी संविधानाने दिलेली हमी अधिक ठळकपणे अधोरेखित झाली आहे. हा निर्णय भारताच्या धर्मनिरपेक्ष तत्वांचा अभिजात नमुना ठरतो आणि अल्पसंख्याकांच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी एक आदर्श निर्माण करतो.

From Dream to Reality

1.3 POCSO अंतर्गत लैंगिक अत्याचाराच्या प्रकरणांमध्ये तडजोडीच्या आधारे खटला रद्द होऊ शकत

नाही: सर्वोच्च न्यायालय

सर्वोच्च न्यायालयाने (SC) आपल्या एका महत्त्वपूर्ण निर्णयात स्पष्ट केले आहे की, लैंगिक अत्याचार प्रतिबंधक कायदा, 2012 (POCSO) अंतर्गत दाखल केलेले प्रकरण पक्षकारांमधील तडजोडीच्या आधारे रद्द होऊ शकत नाहीत. हा निर्णय **रामजी लाल बैरवा आणि अन्य बनाम राजस्थान राज्य आणि अन्य** प्रकरणात घेण्यात आला.

सदर प्रकरणातील महत्त्वाचे मुद्दे

- याचिकाकर्त्यांनी पॉक्सो अंतर्गत दाखल प्रकरण रद्द करण्याची मागणी केली होती.
- तडजोडीच्या आधारावर खटला रद्द करण्याचा प्रयत्न केला गेला, कारण पीडित व आरोपींमध्ये सहमती झाली होती.
- सर्वोच्च न्यायालयाने हा मागास फेटाळून लावत स्पष्ट केले की POCSO कायद्यांतर्गत गुन्ह्यांना तडजोडीच्या आधारावर रद्द करता येणार नाही.

न्यायालयाचा निर्णय

- सर्वोच्च न्यायालयाने निर्णय दिला की, लैंगिक अत्याचाराविरुद्ध कठोरता ठेवणे अत्यावश्यक आहे, विशेषतः जेव्हा पीडित लहान मुले व किशोरवयीन मुलं असतात.
- POCSO कायद्याचा उद्देश मुलांच्या संरक्षणासाठी कडक कायदेशीर चौकट निर्माण करणे आहे. अशा प्रकरणांमध्ये तडजोडीला कोणतेही स्थान नाही.

महत्त्वपूर्ण निरीक्षणे

- न्यायालयाने नमूद केले की, तडजोडीची परवानगी दिल्यास कायद्याच्या उद्दिष्टांना बाधा पोहोचेल.
- लैंगिक अत्याचार हे केवळ पीडिताविरुद्ध गुन्हा नसून समाजाच्या नैतिक मूल्यांवर प्रहार करणारा आहे.
- अशा प्रकरणांमध्ये तडजोडीला मान्यता देणे, गुन्हेगाराला प्रोत्साहन देण्यासारखे ठरेल.

POCSO कायद्याबद्दल माहिती

A. **लक्ष्य:** बालकांवर लैंगिक अत्याचार व शोषण रोखणे.

B. **कायद्याचा अंमल:** 18 वर्षाखालील सर्व मुलांना संरक्षण.

C. महत्त्वाच्या तरतुदी:

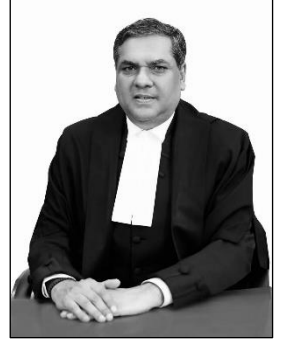
- लैंगिक अत्याचारासाठी कडक शिक्षेसाठी तरतुदी.
- त्वरित न्याय मिळवण्यासाठी विशेष न्यायालये स्थापन.
- पीडिताच्या ओळखीचे संरक्षण व सुरक्षितता.

निष्कर्ष

सर्वोच्च न्यायालयाचा हा निर्णय बालकांच्या हक्कांचे संरक्षण व लैंगिक अत्याचाराविरुद्ध कडक पाऊल उचलण्याचा दाखला आहे. पॉक्सो कायद्याच्या उद्देशांना प्रभावी अंमलबजावणी व न्यायाची हमी मिळवून देण्याचा मार्ग यामुळे मोकळा होतो. समाजाच्या नैतिकता व मूलभूत हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी हा निर्णय ऐतिहासिक ठरतो.

1.4 न्यायमूर्ती संजीव खन्ना यांनी भारताचे 51वे सरन्यायाधीश म्हणून शपथ घेतली

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाचे ज्येष्ठ न्यायाधीश न्यायमूर्ती संजीव खन्ना यांनी 51वे सरन्यायाधीश (Chief Justice of India - CJI) म्हणून शपथ घेतली. राष्ट्रपतींच्या उपस्थितीत झालेल्या एका विशेष समारंभात त्यांचा पदग्रहण सोहळा पार पडला. त्यांनी न्यायमूर्ती डी. वाय. चंद्रचूड यांची जागा घेतली, ज्यांचा कार्यकाळ संपला आहे.

न्यायमूर्ती संजीव खन्ना: परिचय आणि न्यायिक कारकीर्द

शिक्षण आणि सुरुवात: न्यायमूर्ती संजीव खन्ना यांनी दिल्ली विद्यापीठातून कायद्याचे शिक्षण पूर्ण केले आणि 1983 मध्ये वकिली सुरू केली.

दिल्ली उच्च न्यायालय: 2005 मध्ये ते दिल्ली उच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश म्हणून नियुक्त झाले.

सर्वोच्च न्यायालयात नियुक्ती: 2019 मध्ये त्यांची सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश म्हणून नियुक्ती झाली, आणि ते महत्त्वाचे घटनात्मक निर्णय देणाऱ्या खंडपीठांचा भाग राहिले आहेत.

महत्त्वपूर्ण निर्णय आणि योगदान

न्यायमूर्ती संजीव खन्ना यांनी कायद्याच्या विविध क्षेत्रांमध्ये महत्त्वपूर्ण निर्णय दिले आहेत. त्यांचे न्यायालयीन योगदान पुढीलप्रमाणे आहे:

1. मूलभूत हक्क आणि घटनात्मक तत्त्वे:

- त्यांनी स्वातंत्र्य, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य आणि मूलभूत अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी अनेक महत्त्वाचे निर्णय दिले.
- आरटीआय (Right to Information) कायद्याशी संबंधित प्रकरणांमध्ये पारदर्शकता वाढवण्यावर भर दिला.

2. आर्थिक आणि पर्यावरणीय न्याय:

- मनी लॉडरिंग प्रतिबंधक कायद्याशी (PMLA) संबंधित प्रकरणांमध्ये पारदर्शकतेवर भर दिला.
- पर्यावरण रक्षण आणि औद्योगिक विकास यामधील समतोल राखण्याच्या निर्णयांमध्ये सहभाग.

3. गुन्हेगारी न्याय सुधारणा:

- गुन्हेगारी कायद्यांचे सुधारित आकलन आणि पोलिस सुधारणा यासंदर्भात निर्णय घेतले.
- मानवाधिकार आणि न्यायव्यवस्थेच्या सुलभतेसाठी न्यायालयाच्या प्रक्रियांचे सरलीकरण करण्यावर भर दिला.

सर्वोच्च न्यायालयाच्या प्रमुख प्राधान्यक्रमांवर भर

न्यायमूर्ती संजीव खन्ना यांच्या कार्यकाळात, न्यायालयीन सुधारणा आणि न्यायप्रणालीतील सुलभता वाढवण्यासाठी पुढील गोष्टींवर भर राहण्याची शक्यता आहे:

1. न्यायपालिकेतील पारदर्शकता आणि तंत्रज्ञानाचा वापर:

न्यायालयीन प्रक्रियेत डिजिटल सुधारणा आणि ई-कोर्ट प्रणालीचा विस्तार करण्यावर भर देण्याची शक्यता आहे.

2. संविधानिक प्रकरणे आणि लोकशाहीचे संरक्षण:

लोकशाही मूल्यांचे रक्षण करण्यासाठी आणि घटनात्मक निर्णयांमध्ये न्यायालयाच्या भूमिकेवर भर देण्याची अपेक्षा.

3. विलंब कमी करण्यासाठी न्यायालयीन सुधारणा:

प्रलंबित खटल्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणात असल्यामुळे, न्यायालयीन प्रक्रियेत सुधारणा करून गतीमान न्याय वितरणावर भर देण्याची शक्यता.

निष्कर्ष

न्यायमूर्ती संजीव खन्ना यांची भारताच्या 51व्या सरन्यायाधीश पदावर नियुक्ती ही भारतीय न्यायव्यवस्थेच्या पारदर्शकतेच्या दिशेने महत्वाचे पाऊल ठरणार आहे. त्यांचा न्यायालयीन दृष्टिकोन संविधानाच्या तत्वांशी सुसंगत आणि समाजातील वंचित घटकांना न्याय मिळवून देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण ठरण्याची शक्यता आहे. त्यांच्या कार्यकाळात न्यायालयीन सुधारणा, लोकशाहीमधील न्यायव्यवस्थेची भूमिका आणि तांत्रिक प्रगतीच्या मदतीने न्याय प्रक्रिया गतीमान करण्यावर भर दिला जाण्याची अपेक्षा आहे.

From Dream to Reality

1.5 सर्वोच्च न्यायालयाकडून देशव्यापी मार्गदर्शक तत्त्वे: खासगी मालमत्तेच्या बेकायदेशीर पाडकामांवर निर्बंध

सर्वोच्च न्यायालयाने देशभरात खासगी मालमत्तेच्या बेकायदेशीर पाडकामांना रोखण्यासाठी महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शक तत्त्वे जारी केली आहेत. संविधानातील 'सत्तांचा विभाजन' (Separation of Powers) या मूलभूत तत्त्वावर जोर देत न्यायालयाने **अनुच्छेद 142** अंतर्गत असलेल्या विशेष अधिकारांचा वापर केला आहे. मात्र, हे संरक्षण सार्वजनिक जमिनीवरील अतिक्रमण किंवा अनधिकृत बांधकामांवर लागू होणार नाही.

या निर्णयाची पार्श्वभूमी

- अनेक राज्यांमध्ये, विशेषतः राजकीय व सामाजिक कारणांमुळे, विशिष्ट समुदाय किंवा व्यक्तींच्या खासगी मालमत्तेचे अचानक पाडकाम केले जात होते, ज्यामुळे मालमत्ता हक्कांचे उल्लंघन होत होते.
- पाडकाम करताना कोणतीही पूर्वसूचना दिली जात नाही किंवा कायदेशीर प्रक्रियेचे पालन केले जात नाही, असे अनेक प्रकरणे न्यायालयाच्या निदर्शनास आली.
- सत्तेच्या दुरुपयोगाला आळा घालण्यासाठी आणि नागरी हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयाने या मार्गदर्शक तत्त्वांची घोषणा केली.

सर्वोच्च न्यायालयाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांचे ठळक मुद्दे

1. न्यायालयीन आदेशाशिवाय बेकायदेशीर पाडकाम होऊ शकत नाही:

कोणत्याही खासगी मालमत्तेच्या पाडकामासाठी न्यायालयाचा किंवा सक्षम अधिकाऱ्यांचा स्पष्ट आदेश आवश्यक असेल.

2. मालकाला पूर्वसूचना देणे बंधनकारक:

कोणत्याही इमारतीचे किंवा मालमत्तेचे पाडकाम करण्यापूर्वी संबंधित मालकाला आवश्यक ती पूर्वसूचना देणे बंधनकारक असेल.

कोणत्याही तातडीच्या परिस्थितीत देखील लिखित नोटीस आणि योग्य न्यायिक प्रक्रियेशिवाय कारवाई करता येणार नाही.

3. राज्य सरकारांना आणि स्थानिक प्रशासनाला जबाबदार धरले जाईल:

स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि राज्य सरकारे कोणत्याही बेकायदेशीर पाडकामाला अनुमती देणार नाहीत.

जर नियमांचे उल्लंघन झाले, तर जबाबदार अधिकाऱ्यांवर कारवाई केली जाईल.

4. सार्वजनिक जमिनीवरील अतिक्रमणांना संरक्षण नाही:

या मार्गदर्शक तत्त्वांचा अवैध अतिक्रमण किंवा सार्वजनिक मालमत्तेवरील अनधिकृत बांधकामांवर कोणताही प्रभाव राहणार नाही.

5. अनुच्छेद 142 चा वापर:

संपूर्ण देशभरात समान नियम लागू करण्यासाठी न्यायालयाने अनुच्छेद 142 च्या विशेष अधिकारांचा उपयोग केला आहे.

या निर्णयाचे महत्त्व

1. संविधानिक मूल्यांचे रक्षण:

- न्यायालयाने नागरिकांच्या मूलभूत हक्कांचे संरक्षण करण्यावर भर दिला आहे.
- विशेषतः, मालमत्तेच्या अधिकाराचे उल्लंघन थांबवण्यासाठी आणि स्वेच्छेने पाडकाम करणाऱ्या यंत्रणेला आळा घालण्यासाठी या मार्गदर्शक तत्वांची घोषणा करण्यात आली आहे.

2. राजकीय सूडभावनेच्या कारवायांना आळा:

- काही राज्यांमध्ये राजकीय हेतूने विरोधकांच्या किंवा विशिष्ट गटांच्या मालमत्तांवर बेकायदेशीर पाडकामाच्या घटना घडल्या आहेत.
- हा निकाल स्थानिक प्रशासनाने कोणत्याही प्रकारच्या पक्षपाती कारवाया करू नयेत याची हमी देईल.

3. स्थानिक प्रशासनाला कायदेशीर जबाबदारी:

- पाडकाम करण्याआधी नियमांचे काटेकोर पालन होत आहे की नाही, याची जबाबदारी स्थानिक अधिकाऱ्यांवर टाकण्यात आली आहे.
- अन्यथा, त्यांच्यावर कारवाई केली जाऊ शकते.

4. न्यायपालिकेच्या सत्तेचा योग्य वापर:

- अनुच्छेद 142 चा वापर करून सर्वोच्च न्यायालयाने देशभरात समान न्यायिक मानके लागू केली आहेत.
- हे मार्गदर्शक तत्वे संपूर्ण भारतात त्वरित आणि प्रभावीपणे लागू होतील.

निष्कर्ष

सर्वोच्च न्यायालयाचा हा निकाल भारतातील नागरी हक्कांचे संरक्षण करण्याच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा आहे. खासगी मालमत्तेच्या अवैध पाडकामांवर नियंत्रण ठेवण्याच्या दृष्टीने हा एक ऐतिहासिक निर्णय ठरेल. या मार्गदर्शक तत्वांमुळे राजकीय द्वेषभावनेतून होणाऱ्या कारवायांना आळा बसेल आणि लोकशाहीतील न्यायसंस्थेची भूमिका अधिक मजबूत होईल.

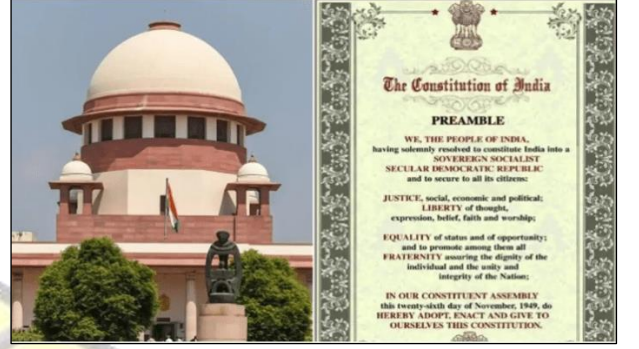
Swapnil's IAS आहे सर्वांसाठी

Discounts

सैन्य आणि पोलीस दल - 10%	महिला विद्यार्थी - 33%
लघू आणि सीमांत शेतकऱ्यांची मुले - 20%	
दिव्यांग विद्यार्थी - 15%	आई वडिल हयात नाहीत - 40%
शहीदांची मुले - 25%	

1.6 सर्वोच्च न्यायालयाने संविधानाच्या प्रास्ताविकेतील 'समाजवादी' आणि 'धर्मनिरपेक्ष' या संज्ञांचा समावेश कायम ठेवला

सर्वोच्च न्यायालयाने 42 व्या घटनादुरुस्तीद्वारे (1976) प्रास्ताविकेमध्ये समाविष्ट करण्यात आलेल्या 'समाजवादी' आणि 'धर्मनिरपेक्ष' या शब्दांना घटनात्मक वैधता दिली आहे. या निर्णयामुळे भारतीय राज्यघटनेच्या मूलभूत तत्वांना बळकटी मिळाली असून, संविधानाच्या परिवर्तनक्षमतेविषयी महत्त्वपूर्ण स्पष्टीकरण देण्यात आले आहे.

प्रकरणाचा मागोवा:

- 2020 मध्ये काही याचिकादारांनी सर्वोच्च न्यायालयात याचिका दाखल केली होती, ज्यात 'समाजवादी' आणि 'धर्मनिरपेक्ष' या संज्ञांचा समावेश घटनादुरुस्तीद्वारे करणे हे संविधानाच्या मूळ संरचनेच्या (Basic Structure) विरोधात असल्याचा युक्तिवाद करण्यात आला.
- याचिकादारांचा दावा होता की, घटना सभेने मूळ संविधानात हे शब्द अंतर्भूत केले नव्हते, त्यामुळे हे संज्ञा समाविष्ट करणे घटनात्मकदृष्ट्या ग्राह्य धरता येणार नाही.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय:

- सर्वोच्च न्यायालयाने या संज्ञांचा समावेश घटनात्मकदृष्ट्या वैध असल्याचे ठरवत, याचिका फेटाळून लावली.
- न्यायालयाने स्पष्ट केले की, संविधान हे एका गतिशील दस्तऐवजासारखे असून, बदलत्या सामाजिक गरजांनुसार त्यात सुधारणा करता येऊ शकतात.
- 42 व्या घटनादुरुस्तीत केलेला बदल संविधानाच्या मूलभूत संरचनेशी सुसंगत असून, भारतीय लोकशाहीच्या मूल्यांना अधिक दृढ करतो.

'समाजवादी' आणि 'धर्मनिरपेक्ष' या संज्ञांचे महत्त्व:

1. समाजवादी (Socialist):

- कल्याणकारी राज्याच्या संकल्पनेला बळकटी देणारा घटक.
- सामाजिक आणि आर्थिक विषमता दूर करण्यावर भर.
- संसदीय लोकशाही यंत्रणेमधील आर्थिक समतोल राखण्याचा प्रयत्न.

2. धर्मनिरपेक्ष (Secular):

- राज्य आणि धर्म यांच्यातील भेद कायम ठेवणारी संकल्पना.
- सर्व धर्मांना समान वागणूक देण्याचा सरकारचा दृष्टीकोन.
- भारतातील विविधतेला टिकवण्यासाठी आणि धार्मिक सौहार्द वाढवण्यासाठी महत्त्वपूर्ण.

निष्कर्ष:

सर्वोच्च न्यायालयाच्या या निर्णयामुळे भारतीय लोकशाहीच्या दोन महत्वाच्या तत्वांना (समाजवाद आणि धर्मनिरपेक्षता) घटनात्मक मान्यता मिळाली आहे. हा निर्णय संविधानाच्या मूलभूत संरचनेच्या सिद्धांताशी सुसंगत असून, भारतीय राज्यघटनेच्या परिवर्तनक्षमतेवर शिक्कामोर्तब करतो. भविष्यातही संविधानातील मूलभूत तत्वांचे संरक्षण करण्यासाठी अशा निर्णयांना महत्त्व असेल.

MPSC (राज्यसेवा नवीन पॅटर्न) बॅच - 2025

बॅच सुरू:

16 जानेवारी, 2025

परिचय आणि डेमो क्लास:

15 जानेवारी, 2025

Swapnil's IAS म्हणजे

- दर्जेदार शिकवणी
- परिक्षाभिमुख पद्धती
- यशाची परंपरा
- आकर्षक Discounts

श्री स्वप्नील हडपे सर

Swapnil's IAS

D. P. Road, Talegaon Dabhade, Pune

📞 9209084708

www.swapnilsias.co.in

2. आंतरराष्ट्रीय संबंध

2.1 आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडी (ISA) च्या वार्षिक महासभेच्या सातव्या सत्राचे नवी दिल्लीत आयोजन

आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडीच्या (ISA) सातव्या वार्षिक महासभेचे सत्र नुकतेच नवी दिल्लीत यशस्वीपणे पार पडले. या सत्रात भारताला 2024 ते 2026 या कालावधीसाठी पुन्हा अध्यक्षपदी निवडण्यात आले, तर फ्रान्सला उपाध्यक्षपदी नियुक्त करण्यात आले. याशिवाय, 'वर्ल्ड सोलर रिपोर्ट' मालिकेचा तिसरा आवृत्ती सादर करण्यात आली, ज्यामध्ये चार महत्वाच्या अहवालांचा समावेश आहे.

महासभेतील महत्वाचे मुद्दे

1. भारताची पुन्हा निवड

भारताला आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडीच्या अध्यक्षपदी 2024-2026 या कालावधीसाठी पुन्हा एकदा निवडण्यात आले. फ्रान्सला उपाध्यक्षपदी नियुक्त करण्यात आले, ज्यामुळे भारत-फ्रान्स सौर सहकार्याला आणखी चालना मिळेल.

2. 'वर्ल्ड सोलर रिपोर्ट' मालिकेचा तिसरा आवृत्ती प्रकाशित

या अहवाल मालिकेत चार महत्वाचे अहवाल आहेत:

- ग्लोबल सोलर मार्केट ट्रेंड्स रिपोर्ट:** सौरऊर्जेच्या जागतिक बाजारपेठेतील नव्या घडामोडींवर प्रकाश टाकतो.
- सौरऊर्जेसाठी वित्तीय धोरण अहवाल:** सौर प्रकल्पांसाठी आवश्यक आर्थिक उपाययोजनांचे मार्गदर्शन करतो.
- सौरऊर्जेच्या तांत्रिक प्रगतीचा अहवाल:** नव्या तंत्रज्ञान आणि त्याच्या परिणामांची माहिती देतो.
- सौरऊर्जेच्या उपयुक्ततेचा जागतिक अहवाल:** ऊर्जा उपयुक्तता वाढवण्यासाठी सौरऊर्जेच्या वापराचे परिणाम स्पष्ट करतो.

आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडीचे उद्दिष्ट

- ISA ही 121 देशांची आंतरराष्ट्रीय संघटना आहे, ज्याचे उद्दिष्ट सौरऊर्जेचा प्रसार करणे, शाश्वत विकास साधणे आणि हरित उर्जेला प्रोत्साहन देणे आहे.
- ISA सौरऊर्जेचा जागतिक विस्तार वाढवण्यासाठी धोरणात्मक उपाययोजना आखते आणि सदस्य राष्ट्रांना आर्थिक व तांत्रिक सहाय्य प्रदान करते.

भारताच्या नेतृत्वाचे महत्त्व

- भारताचे अध्यक्षपद हे ISA च्या महत्वाकांक्षी उपक्रमांसाठी एक महत्वाचा टप्पा आहे.
- सौरऊर्जेच्या प्रगत तंत्रज्ञानामध्ये भारत आघाडीवर असून ISA च्या माध्यमातून हरित उर्जेला जागतिक पातळीवर प्रोत्साहन देण्यासाठी कार्यरत आहे.
- फ्रान्ससारख्या देशांच्या सहकार्यामुळे सौरऊर्जेच्या जागतिक उपयोगाला गती मिळेल.

निष्कर्ष

आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडीची सातवी महासभा ही सौरऊर्जेच्या जागतिक सहकार्याचा आणि भारताच्या सौर नेतृत्वाचा एक उत्कृष्ट नमुना आहे. सौरऊर्जेच्या प्रसारासाठी आणि शाश्वत भवितव्य निर्माण करण्यासाठी ISA चे योगदान अतुलनीय आहे. भारताचे पुन्हा अध्यक्षपदी निवडले जाणे हे या क्षेत्रातील भारताच्या नेतृत्वावरचा जागतिक विश्वास दर्शवते.

2.2 G20 शिखर परिषद 2024: रिओ दि जानेरो घोषणापत्राचा स्वीकार

रिओ दि जानेरो, ब्राझील येथे पार पडलेल्या G20 शिखर परिषद 2024 चा समारोप 'रिओ दि जानेरो घोषणापत्र' (Rio de Janeiro Declaration) स्वीकारून करण्यात आला. ही परिषद 22-24 नोव्हेंबर 2024 दरम्यान आयोजित करण्यात आली होती.

महत्त्वाचे ठळक मुद्दे:

1. जागतिक अर्थव्यवस्थेची स्थिरता आणि समृद्धी:

- आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि गुंतवणुकीला चालना देण्यासाठी धोरणात्मक सहकार्याचा पुनरुच्चार करण्यात आला.
- विकसनशील आणि कमी उत्पन्न गटातील देशांसाठी वित्तपुरवठा सुलभ करण्यावर भर देण्यात आला.

2. हवामान बदल आणि शाश्वत विकास:

- पॅरिस कराराच्या उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी सामूहिक जबाबदारी स्वीकारण्यात आली.
- 2050 पर्यंत 'नेट-झिरो' उत्सर्जनाच्या उद्दिष्टास गती देण्यासाठी कार्बन ट्रेडिंग आणि स्वच्छ ऊर्जा गुंतवणुकीला प्रोत्साहन.

3. वैश्विक आरोग्य सुरक्षेवरील सहकार्य:

- सार्वजनिक आरोग्य यंत्रणांना बळकटी देण्यासाठी संशोधन व औषध उत्पादनातील सहकार्य वाढवण्यावर भर.
- संसर्गजन्य रोग आणि महामारी नियंत्रणासाठी 'G20 आरोग्य सुरक्षा फ्रेमवर्क' मजबूत करण्याची घोषणा.

4. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स (AI) आणि डिजिटल ट्रान्सफॉर्मेशन:

- जबाबदारीने AI तंत्रज्ञानाचा विकास आणि त्याच्या नैतिक वापरावर सहमती.
- डिजिटल गॅप कमी करण्यासाठी सर्वसमावेशक तंत्रज्ञान विकास आणि सायबर सुरक्षा बळकटीकरण.

5. संयुक्त राष्ट्र आणि बहुपक्षीय संस्थांचे बळकटीकरण:

- संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषद (UNSC) सुधारणांसाठी पाठिंबा.
- विकसनशील राष्ट्रांना अधिक प्रतिनिधित्व देण्यासाठी जागतिक आर्थिक संस्थांमध्ये (IMF, World Bank) सुधारणा करण्याची शिफारस.

भारताची भूमिका:

- भारताने विकसनशील राष्ट्रांच्या (Global South) मागण्यांना प्रमुखता देण्यावर भर दिला.
- अन्न व ऊर्जा सुरक्षेसाठी G20 भागीदार देशांनी एकत्र येऊन कार्य करण्याचे आवाहन केले.

निष्कर्ष:

G20 शिखर परिषद 2024 मध्ये घेतलेले निर्णय आणि स्वीकारलेले घोषणापत्र भविष्यातील जागतिक सहकार्याच्या दिशेने महत्वाचा टप्पा आहे. विशेषतः हवामान बदल, अर्थव्यवस्था, आरोग्य सुरक्षा आणि तंत्रज्ञान या क्षेत्रांमध्ये बहुपक्षीय सहकार्य वाढवण्यासाठी या शिखर परिषदेत महत्त्वपूर्ण उपाययोजना ठरल्या.

2.3 चेन्नई-व्लादिवोस्तोक पूर्व सागरी मार्ग (EMC) कार्यान्वित: भारत-रशिया सागरी सहकार्याला नवी चालना

केंद्रीय बंदर, नौवहन आणि जलमार्ग मंत्री यांच्या घोषणेनुसार चेन्नई-व्लादिवोस्तोक पूर्व सागरी मार्ग (Eastern Maritime Corridor - EMC) आता कार्यान्वित झाला आहे. हा भारत आणि रशिया यांच्यातील सागरी वाहतूक आणि व्यापाराला चालना देणारा महत्वाचा उपक्रम ठरणार आहे.

EMC म्हणजे काय?

पूर्व सागरी मार्ग (Eastern Maritime Corridor - EMC) हा भारताच्या चेन्नई बंदराला रशियाच्या व्लादिवोस्तोक बंदराशी जोडणारा एक सागरी व्यापार मार्ग आहे. हा मार्ग सध्याच्या पारंपरिक मार्गापेक्षा सुमारे 40% कमी वेळ घेणार आहे.

EMC चे प्रमुख फायदे:

1. व्यापारी दळणवळण सुलभ आणि वेगवान:

- पारंपरिक युरोपमार्गे जाणाऱ्या सागरी मार्गाच्या तुलनेत हा मार्ग 40% वेगवान आहे.
- भारत-रशिया दरम्यान मालवाहतुकीसाठी 16,000 किमीच्या जागतिक सागरी मार्गाच्या तुलनेत EMC 10,300 किमीचा आहे.

2. ऊर्जा आणि नैसर्गिक संसाधनांची सहज उपलब्धता:

- रशियामधील व्लादिवोस्तोक प्रदेश नैसर्गिक वायू (LNG), कोळसा, तेल आणि इतर खनिज संपत्तीने समृद्ध आहे.
- EMC च्या माध्यमातून भारताला या संसाधनांचा जलद आणि कमी खर्चात पुरवठा होऊ शकतो.

3. भारताच्या पूर्व किनारपट्टीवरील बंदरांचा विकास:

- चेन्नई, पारादीप, विशाखापट्टणम आणि इतर पूर्व किनारपट्टीवरील बंदरांना EMC द्वारे जागतिक व्यापारात अधिक संधी मिळणार.
- भारताच्या 'सागरमाला' आणि 'गतीशक्ती' योजनेला चालना मिळेल.

4. रशियासोबत धोरणात्मक सहकार्य:

- भारत-रशिया संबंध अधिक बळकट होणार.
- संयुक्त उपक्रम आणि गुंतवणुकीद्वारे नवीन व्यापार आणि उद्योग विकासाला चालना मिळेल.

भारत आणि रशियासाठी EMC चे महत्त्व:

- भारतासाठी: औद्योगिक क्षेत्रासाठी आवश्यक असलेल्या खनिज आणि ऊर्जा स्रोतांचा सुलभ पुरवठा.
- रशियासाठी: आशियाई बाजारपेठेत जलद प्रवेश आणि भारताशी आर्थिक सहकार्य वृद्धिंगत करणे.

निष्कर्ष:

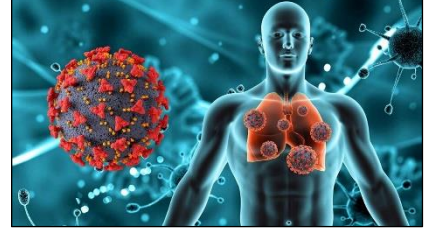
चेन्नई-व्लादिवोस्तोक पूर्व सागरी मार्ग भारताच्या सागरी व्यापार धोरणात एक महत्वाचा टप्पा आहे. हा मार्ग भारताच्या 'एक्ट ईस्ट' धोरणाला बळकटी देऊन रशियासोबतच्या आर्थिक आणि धोरणात्मक सहकार्याला अधिक गती देईल. EMC च्या कार्यान्वयनामुळे सागरी व्यापार जलद, सुरक्षित आणि परवडणारा होणार आहे.

राज्यसेवा नवीन पॅटर्न बॅच 2025
100% यश नाहीतर पैसे परत*
Swapnil's IAS ची 'निकाल हमी योजना'
Swapnil's IAS ची राज्यसेवा संपूर्ण बॅच 2025 लावा
जर निकाल नाही आला, तर फीचे पैसे परत मिळवा
बॅच सुरू: 16 जानेवारी, 2025
9209084708
श्री स्वप्नील हडपे सर
*कृपया Swapnil's IAS ची Refund Policy बघा

3. सामाजिक आणि आर्थिक विकास

3.1 जागतिक क्षयरोग अहवाल 2024: भारताच्या दृष्टीने चिंताजनक परिस्थिती

जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) नुकताच जागतिक क्षयरोग (TB) अहवाल 2024 प्रकाशित केला आहे. या अहवालात क्षयरोगाच्या जागतिक आणि स्थानिक स्वरूपाचा आढावा घेतला असून, क्षयरोग निर्मूलनासाठीच्या प्रयत्नांना गती देण्यासाठी आवश्यक उपाययोजनांची शिफारस करण्यात आली आहे.

भारताच्या दृष्टीने महत्त्वाचे मुद्दे

1. जागतिक TB भारामध्ये भारताचा वाटा:

- 2023 मध्ये भारताने 26% जागतिक क्षयरोग भार आणि 26% TB संबंधित मृत्यूंचा वाटा ठेवला आहे.
- या आकडेवारीमुळे क्षयरोग निर्मूलनासाठी भारताला अधिक सक्रिय होण्याची गरज अधोरेखित होते.

2. मल्टिड्रग रेझिस्टंट TB (MDR-TB) मध्ये भारताचे स्थान:

- भारत मल्टिड्रग-रेझिस्टंट / रिफॅम्पिसिन-रेझिस्टंट TB (MDR/RR-TB) च्या जागतिक भारात पहिल्या स्थानावर आहे.
- औषध प्रतिरोधामुळे उपचार अधिक जटिल झाले असून, संसर्गाचा वेग वाढत आहे.

3. क्षयरोगाची प्रकरणे:

- 2023 मध्ये जगभरात क्षयरोगाची एकूण प्रकरणे वाढली असून, भारतातही लक्षणीय वाढ झाली आहे.
- यामध्ये शहरी आणि ग्रामीण भागांतील दरी स्पष्ट दिसून येते.

WHO अहवालातील शिफारशी

A. TB निदान आणि उपचारांमध्ये सुधारणा:

- क्षयरोगाचे वेळीच निदान आणि प्रभावी उपचार यावर भर.
- स्थानिक पातळीवर वैद्यकीय सुविधा मजबूत करणे गरजेचे आहे.

B. MDR-TB व्यवस्थापन:

- औषध-प्रतिरोधक TB च्या उपचारांसाठी नवीन औषधे आणि तंत्रज्ञानाचा अवलंब करणे.
- औषधांचा गैरवापर टाळण्यासाठी कडक उपाययोजना करणे.

C. सामाजिक घटकांचा विचार:

- कुपोषण, दारिद्र्य, आणि अस्वच्छता या क्षयरोग वाढवणाऱ्या घटकांवर लक्ष केंद्रीत करणे.
- TB निर्मूलनासाठी व्यापक सामाजिक धोरणांची अंमलबजावणी करणे.

D. शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDG):

- 2030 पर्यंत TB पूर्णतः नष्ट करण्याच्या उद्दिष्टाला साध्य करण्यासाठी अधिक गतीने प्रयत्न करण्याची गरज.

भारत सरकारचे प्रयत्न

1. राष्ट्रीय क्षयरोग निर्मूलन कार्यक्रम (NTEP):

- 2025 पर्यंत TB मुक्त भारताचे उद्दिष्ट.
- निदान, उपचार, आणि टाळण्याचे उपाय यासाठी विशेष मोहीम राबवली जाते.

2. निक्षय पोषण योजना:

- TB रुग्णांसाठी पोषण आहाराची आर्थिक मदत.
- कुपोषणामुळे TB च्या उपचारांवर होणारा परिणाम कमी करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण पाऊल.

3. सहभागी उपक्रम:

- खासगी क्षेत्र आणि स्वयंसेवी संस्थांच्या सहकार्याने TB रुग्णांचा शोध घेणे आणि उपचारात सातत्य राखणे.

4. डिजिटल साधने आणि जागरूकता:

- निक्षय (Nikshay) डिजिटल प्लॅटफॉर्मचा वापर करून रुग्णांच्या नोंदी आणि उपचारांचा मागोवा घेणे.
- जनजागृतीसाठी व्यापक प्रचारमोहीम.

जागतिक TB निर्मूलनातील आव्हाने

A. औषध-प्रतिरोधक TB:

औषध-प्रतिरोधक TB ही जागतिक आरोग्य व्यवस्था समोरील मोठी अडचण आहे.

B. आरोग्य यंत्रणांची कमकुवतता:

ग्रामीण भागातील आरोग्य यंत्रणा अद्याप सक्षम नाहीत.

C. आर्थिक गुंतवणुकीचा अभाव:

TB निर्मूलनासाठी पुरेशा निधीची कमतरता आहे.

D. सामाजिक अडथळे:

दारिद्र्य, कुपोषण, आणि स्वच्छतेचा अभाव यामुळे TB नियंत्रित करणे आव्हानात्मक ठरते.

UPSC आणि MPSC परीक्षांसाठी महत्त्व

1. जागतिक आरोग्य धोरणे:

WHO च्या अहवालांवर आधारित प्रश्नांची तयारीसाठी उपयुक्त.

2. राष्ट्रीय योजनांचा अभ्यास:

भारत सरकारच्या क्षयरोग निर्मूलन कार्यक्रमांची सखोल माहिती मिळते.

3. सामाजिक आणि आरोग्यविषयक प्रश्न:

कुपोषण, दारिद्र्य, आणि आरोग्य धोरणे यांचा परस्परसंबंध समजून घेण्यासाठी महत्वाचे.

निष्कर्ष

जागतिक TB अहवाल 2024 भारतासाठी गंभीर इशारा देणारा आहे. भारताने क्षयरोग निर्मूलनासाठी अधिक प्रभावी धोरणे आणि उपाययोजना राबवणे गरजेचे आहे. सामाजिक जागरूकता आणि शाश्वत उपाययोजनांच्या माध्यमातून TB मुक्त भारताचे स्वप्न साकार होईल.

3.2 युनायटेड नेशन्स-हॅबिटॅटने (UN-Habitat) 'जागतिक शहर अहवाल 2024: शहर आणि हवामान कृती' प्रसिद्ध केला

युनायटेड नेशन्स-हॅबिटॅटने (UN-Habitat) अलीकडेच 'जागतिक शहर अहवाल 2024: शहर आणि हवामान कृती' (World Cities Report 2024: Cities and Climate Action) प्रसिद्ध केला. या अहवालात शहरीकरण आणि हवामान बदल यांच्यातील गुंतागुंतीच्या परस्पर संबंधांचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे. हवामान बदलाशी लढण्यासाठी शहरांची भूमिका आणि त्यांच्याकडून आवश्यक उपाययोजना यावर प्रकाश टाकण्यात आला आहे.

महत्वाचे मुद्दे

1. शहरीकरणाचे हवामानावर होणारे परिणाम

- जगातील सुमारे 56% लोकसंख्या शहरी भागात राहते, आणि 2050 पर्यंत ही संख्या 68% पर्यंत वाढण्याची शक्यता आहे.
- शहरे जागतिक हरितगृह वायू उत्सर्जनात 70% पेक्षा जास्त योगदान देतात, त्यामुळे हवामान बदलावर नियंत्रण मिळवण्यासाठी शहरी धोरणे महत्वाची ठरतात.

2. हवामान कृतीतील शहरांची भूमिका

- शहरांना 'हवामान कृतीचे अग्रदूत' म्हणवले आहे, कारण ते ऊर्जा कार्यक्षमता, स्वच्छ वाहतूक, पाणी व्यवस्थापन, आणि हरित तंत्रज्ञानाला प्रोत्साहन देऊ शकतात.
- अहवालानुसार, शहरे त्वरित कृती करत नसल्यास हवामान बदलाचे परिणाम शहरी गरीब समुदायांवर सर्वाधिक होणार आहेत.

3. वित्तीय आणि धोरणात्मक आव्हाने

- शहरी हवामान कृतीसाठी निधीची कमतरता हे मोठे आव्हान आहे.
- अहवालात शहरे, स्थानिक सरकार, खाजगी क्षेत्र, आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांमध्ये वित्तीय सहकार्याची गरज अधोरेखित केली आहे.

4. शाश्वत उपाययोजना

- शाश्वत बांधकामे, हरित ऊर्जा, कचरा व्यवस्थापन, आणि 'स्मार्ट सिटी' प्रकल्प यांसारख्या उपाययोजनांचा हवामान बदलावर सकारात्मक परिणाम होईल.
- स्थानिक शाश्वत धोरणे आखण्यावर भर देण्याचे सुचवले आहे.

अहवालातील महत्वाचे मुद्दे

1. **शहरे आणि हवामान बदल:** शहरे ही जागतिक तापमान वाढ कमी करण्यासाठी अत्यावश्यक केंद्रबिंदू आहेत.
2. **शाश्वत विकासाचे उद्दिष्ट (SDGs):** शहरी विकासाचे SDG 11 साध्य करण्यासाठी शहरांच्या हवामान कृतीला गती देणे महत्वाचे आहे.
3. **सामाजिक समानता:** हवामान कृतींमध्ये सामाजिक न्यायाची समाविष्टता गरजेची आहे.

भारताचा दृष्टिकोन

- भारतात शहरीकरण वेगाने वाढत आहे, त्यामुळे 'स्मार्ट सिटी मिशन' आणि 'राष्ट्रीय हवामान कृती योजना' सारख्या उपक्रमांद्वारे शाश्वत शहरी विकासाला चालना दिली जात आहे.
- भारतीय शहरे हरित तंत्रज्ञान, सार्वजनिक वाहतूक सुधारणा, आणि पुनरुत्पादित उर्जेचा प्रसार करण्यावर भर देत आहेत.

निष्कर्ष

'जागतिक शहर अहवाल 2024' शहरीकरणाच्या आव्हानांना तोंड देत हवामान बदलाशी लढण्यासाठी जागतिक शहरांना दिशा प्रदान करतो. शहरे फक्त हवामान समस्येचा भाग नसून, या समस्येच्या सोडवणुकीचा एक महत्वाचा घटक बनू शकतात. भारतासारख्या देशांसाठी हा अहवाल शाश्वत शहरीकरणाकडे वाटचाल करण्यासाठी प्रेरणा देणारा ठरतो.

From Dream to Reality

3.3 ICRIER ने भारतातील सार्वजनिक वितरण प्रणाली (PDS) सुलभ करण्यासाठी धोरणात्मक आराखडा प्रकाशित केला

आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि आर्थिक संबंधांसाठी भारतीय संस्थान (ICRIER) ने आपल्या धोरणात्मक ब्रीफमध्ये भारताच्या सार्वजनिक वितरण प्रणाली (PDS) सुलभ करण्यासाठी काही महत्वाचे उपाय सुचवले आहेत. PDS हे गरीब आणि वंचित लोकांना स्वस्त दरात अनाज, गहू, तांदूळ इत्यादींचे वितरण करणारे एक महत्वाचे यंत्रणा आहे, पण सध्याच्या व्यवस्थेत काही अडचणी आणि मुद्दे उपस्थित आहेत.

सार्वजनिक वितरण प्रणाली म्हणजे काय?

PDS ही एक सरकारी प्रणाली आहे ज्याद्वारे सरकार गरीब आणि वंचित लोकांना आवश्यक खाद्यसामग्री खूपच कमी दरात (अर्थात सुसंस्कृत मूल्यांपेक्षा कमी) वितरित करते. भारत सरकार या प्रणालीद्वारे अन्नसुरक्षा सुनिश्चित करण्याचा प्रयत्न करते. परंतु काही वर्षांपासून या प्रणालीवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित होत आहे, आणि ICRIER ने त्यासाठी काही सुधारणा सुचवली आहेत.

ICRIER च्या धोरणात्मक ब्रीफमध्ये सुचवलेले प्रमुख उपाय

1. सामाजिक संरक्षणाचे एकात्मिककरण

PDS प्रणाली अधिक एकात्मिक करणे: भारतात अनेक सामाजिक सुरक्षा योजनांची अंमलबजावणी वेगवेगळी केली जाते. यामुळे कार्यक्षमता कमी होते. यावर ICRIER ने एकच प्रणाली तयार करण्याचा प्रस्ताव दिला आहे, ज्याद्वारे अन्न सुरक्षा, आरोग्य आणि इतर फायदेशीर योजना एकत्र केल्या जातील.

2. टारगेटेड वितरण पद्धतीचा पुनरावलोकन

सध्याच्या टारगेटेड पब्लिक डिस्ट्रिब्युशन सिस्टम (TPDS) प्रणालीमध्ये अयोग्य लाभार्थ्यांना फायदे मिळत आहेत, तर काही वंचित लोकांना त्यांचा हक्क मिळत नाही. ICRIER ने यावर सुधारणा सुचवली आहे, ज्या मध्ये लाभार्थ्यांची अधिक योग्य ओळखणी केली जाईल.

3. ऑनलाइन आणि डिजिटल प्रणालीचा वापर

डिजिटल वितरण प्रणालीचा वापर वाढवणे: त्यामध्ये जिओ-टॅगिंग, आधार कार्ड आधारित प्रमाणीकरण आणि ई-गव्हर्नन्स यांचा समावेश आहे. यामुळे PDS प्रणाली अधिक पारदर्शक आणि कार्यक्षम होईल.

4. अन्नधान्य व्यवस्थापनात सुधारणा

संग्रहण आणि वाहतूक व्यवस्थेत सुधारणा: पेडे आणि गहू यांच्या संग्रहणाच्या पद्धतीत सुधारणा केली पाहिजे. ICRIER ने यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञान आणि सुसंस्कृत गोदाम व्यवस्थापनाच्या प्रणाली सुचविल्या आहेत.

5. शेती आणि कृषी उत्पादनाशी संबंधित सुधारणा

अन्नधान्याचा वापर आणि विक्री अधिक प्रमाणात शेतकऱ्यांकडून थेट करणे, जेणेकरून अन्नधान्याच्या किमतींचे प्रमाण संतुलित राहील.

PDS मध्ये सुधारणा का आवश्यक?

- वंचित घटकांसाठी अन्नसुरक्षा: PDS ला पुनर्रचनेसाठी, गरीब आणि वंचित लोकांना त्यांच्या हक्काचे अन्न नियमित आणि पद्धतशीर पद्धतीने मिळणे आवश्यक आहे.
- वाढती लोकसंख्या आणि संसाधनांची तंगी: भारतीय समाजाच्या वाढत्या लोकसंख्येमुळे PDS प्रणालीवर दबाव येत आहे. यामुळे पद्धतशीर सुधारणा अत्यावश्यक ठरली आहे.
- कमी कार्यक्षमतेत सुधारणा: परंतु सध्याच्या प्रणालीमध्ये विकेंद्रित वितरण, किमान व्यापारी हस्तक्षेप, आणि अधिक पारदर्शकता आवश्यक आहे.

निष्कर्ष

ICRIER ने प्रकाशित केलेल्या धोरणात्मक ब्रीफमध्ये PDS मध्ये सुधारणा सुचवलेली आहे, ज्यामुळे भारताच्या अन्नसुरक्षेचे महत्त्व आणि कार्यक्षमतेत वाढ होईल. यामध्ये सुधारणा, पारदर्शकता आणि डिजिटायझेशन या तीन महत्वाच्या गोष्टींचा समावेश आहे. यामुळे गरीब आणि वंचित लोकांसाठी योग्य अन्नसुरक्षा प्राप्त करणे अधिक सोपे होईल, आणि भारतातील सार्वजनिक वितरण प्रणाली एक उत्कृष्ट, कार्यक्षम आणि इंटीग्रेटेड पद्धतीत काम करू शकेल.

3.4 केंद्रीय मंत्रिमंडळाने 'वन नेशन, वन सबस्क्रिप्शन' (ONOS) योजनेला मंजूरी दिली

भारत सरकारने 'वन नेशन, वन सबस्क्रिप्शन' (ONOS) योजनेला मंजूरी दिली असून, यामुळे देशभरातील संशोधक, विद्यार्थी आणि नागरिकांना शास्त्र, तंत्रज्ञान, अभियांत्रिकी, गणित (STEM) आणि वैद्यकीय क्षेत्रातील जागतिक दर्जाच्या संशोधन लेखनासाठी मोफत प्रवेश मिळणार आहे.

ONOS योजनेचा उद्देश:

- शोध आणि नवोपक्रमाला चालना देणे: संशोधक आणि विद्यार्थ्यांना जागतिक वैज्ञानिक ज्ञानसंपत्ती विनाशुल्क उपलब्ध करून देणे.
- वाचन आणि अध्ययनाला प्रोत्साहन: उच्च शिक्षण संस्थांमधील विद्यार्थ्यांना दर्जेदार आणि अद्ययावत ज्ञानस्रोत उपलब्ध करणे.
- विद्यार्थ्यांचा आर्थिक भार कमी करणे: वैज्ञानिक संशोधनासाठी महागड्या आंतरराष्ट्रीय जर्नल्स आणि प्रकाशनांसाठी स्वतंत्र सबस्क्रिप्शन घेण्याची गरज राहणार नाही.

ONOS योजनेची वैशिष्ट्ये:

1. **देशव्यापी प्रवेश:** भारतातील कोणत्याही नागरिकाला, संशोधकांना, विद्यार्थी आणि संस्थांना आंतरराष्ट्रीय संशोधन डेटाबेस आणि जर्नल्सला प्रवेश मिळेल.
2. **सरकारी वित्तपुरवठा:** केंद्र सरकार महत्वाच्या वैज्ञानिक आणि शैक्षणिक प्रकाशनांसाठी एकत्रितपणे वर्गणी (Subscription) भरेल.
3. **राष्ट्रीय विज्ञान, अभियांत्रिकी आणि औषधविषयक संशोधन संस्थांना मदत:** वैज्ञानिक संशोधनासाठी महत्त्वपूर्ण संसाधने विनामूल्य उपलब्ध करून देण्यात येणार आहेत.
4. **माहितीचे लोकशाहीकरण:** भारतीय नागरिकांना विज्ञान, तंत्रज्ञान, अभियांत्रिकी आणि गणित (STEM) क्षेत्रातील जर्नल्स विनाशुल्क वाचता येतील.

ONOS योजनेचे फायदे:

- **संशोधनाला गती:** भारतीय संशोधकांना जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक संशोधन करण्यासाठी आवश्यक असलेले स्रोत उपलब्ध होतील.
- **विद्यार्थ्यांसाठी संधी:** IIT, IIM, NIT, AIIMS तसेच इतर विद्यापीठांमधील विद्यार्थ्यांना शोध निबंध आणि अकादमिक लेखनासाठी मदत होईल.
- **नवीन स्टार्टअप आणि इनोव्हेशनला चालना:** संशोधन आधारित उद्योग आणि स्टार्टअप्ससाठी महत्वाची माहिती सहज उपलब्ध होईल.
- **भारतीय संशोधनाची गुणवत्ता सुधारेल:** जागतिक दर्जाच्या ज्ञानसंपत्तीचा लाभ घेऊन भारतातील वैज्ञानिक आणि तांत्रिक संशोधन अधिक प्रगल्भ होईल.

लोक प्रशासन बॅच *Online*

बॅच सुरू: 6 फेब्रुवारी, 2025

राज्यसेवा नवीन पॅटर्ननुसार

लोक प्रशासन Scoring
विषय आहे

विषयात जास्तीत जास्त मार्क घेऊन चांगला rank मिळविण्याची योजना

स्वतः Swapnil Sir शिकवणार

निःशुल्क परिचय वर्ग: 2 फेब्रुवारी, 2025 (सकाळी 11 वा)

श्री स्वप्नील हडपे सर

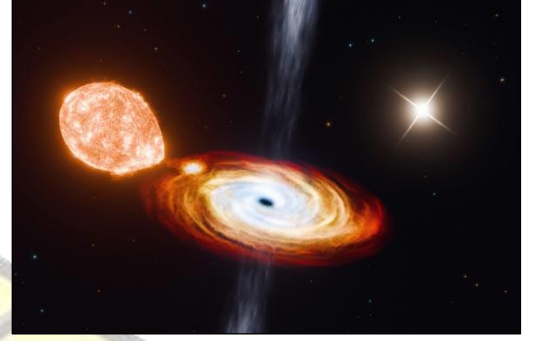

  9209084708

4. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

4.1 V404 सिग्री प्रणाली: पूर्वी समजलेली द्वैती कृष्णविवर प्रणाली निघाली त्रयी प्रणाली

खगोलशास्त्राच्या क्षेत्रात एक नवीन आणि महत्त्वपूर्ण शोध समोर आला आहे. **V404 सिग्री प्रणाली**, जी पूर्वी कृष्णविवराच्या द्वैती प्रणाली (Binary Black Hole System) म्हणून ओळखली जात होती, ती प्रत्यक्षात त्रयी प्रणाली (Triple System) असल्याचे शास्त्रज्ञांनी शोधून काढले आहे. या शोधामुळे खगोलशास्त्रीय संशोधनाला एक नवीन दिशा मिळाली असून कृष्णविवर आणि त्यांच्या संरचनांबद्दलचे ज्ञान अधिक विस्तारत आहे.

V404 सिग्री प्रणालीबद्दल माहिती

1. प्रणालीचे स्थान:

V404 सिग्री ही पृथ्वीपासून सुमारे **7,800 प्रकाशवर्ष** अंतरावर सायग्रेस नक्षत्रात स्थित आहे.

2. पूर्वीचा समज:

- ही प्रणाली कृष्णविवर आणि एका तारकासह द्वैती प्रणाली आहे, असा समज होता.
- कृष्णविवर हे तारकापासून गॅस आणि पदार्थ खेचून त्याच्या साखळीत ऊर्जा निर्माण करते.

3. नवीन शोध:

- तिसऱ्या घटकाची उपस्थिती दर्शवणारे सुस्पष्ट पुरावे सापडले आहेत, ज्यामुळे ती त्रयी प्रणाली असल्याचे स्पष्ट झाले.
- तिसरा घटक हा एक अज्ञात तारा असल्याचे मानले जात आहे, जो कृष्णविवराच्या गुरुत्वाकर्षणाच्या प्रभावाखाली फिरतो.

शोध कसा करण्यात आला?

A. विश्लेषणासाठी उपकरणे: रडार्स, रेडिओ टेलिस्कोप, आणि एक्स-रे निरीक्षण उपकरणांचा वापर करण्यात आला.

B. डॉपलर इफेक्टचा वापर: प्रणालीतील पदार्थाच्या हालचालीमुळे निर्माण होणाऱ्या डॉपलर इफेक्टचा अभ्यास करण्यात आला.

C. सावलीतील ताऱ्यांचा अभ्यास: प्रणालीतील ताऱ्यांच्या हालचालींवर आधारित मोजमापाने तिसऱ्या घटकाचा शोध लागला.

त्रयी प्रणालीचे महत्त्व

- **कृष्णविवरांचा विकास:** कृष्णविवर कसे तयार होते आणि त्यांचे कार्य कसे चालते, याबद्दल सखोल माहिती मिळेल.
- **गुरुत्वीय लहरींचा अभ्यास:** त्रयी प्रणालींमुळे गुरुत्वीय लहरींबद्दल अधिक अचूक अंदाज बांधता येईल.
- **ताऱ्यांचे परस्परसंबंध:** ताऱ्यांच्या गुरुत्वाकर्षणामुळे होणाऱ्या परस्परसंबंधांचा अभ्यास करता येईल.

आंतरराष्ट्रीय महत्त्व

1. खगोलशास्त्रातील प्रगती:

V404 सिग्री प्रणालीचा हा शोध खगोलशास्त्राच्या क्षेत्रातील एक मोठी प्रगती मानली जात आहे.

2. गुरुत्वीय लहरींच्या संशोधनात उपयोग:

गुरुत्वीय लहरी शोधण्यासाठी आणि त्यांच्या सुसंगती समजण्यासाठी या प्रणालीचा अभ्यास महत्त्वाचा ठरेल.

UPSC आणि MPSC परीक्षांसाठी महत्त्व

1. **खगोलशास्त्र:** कृष्णविवर, ताऱ्यांची हालचाल, आणि त्रयी प्रणालींवर आधारित प्रश्नांच्या तयारीसाठी उपयुक्त.

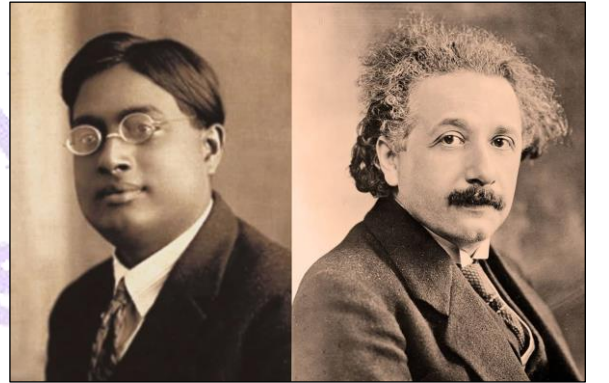
2. **विज्ञान आणि तंत्रज्ञान:** अवकाशातील तंत्रज्ञानाचा विकास आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील खगोलशास्त्रीय प्रयत्नांबद्दल माहिती वाढविण्यासाठी उपयुक्त.

निष्कर्ष

V404 सिग्री प्रणालीतील हा नवीन शोध खगोलशास्त्राच्या जगासाठी खूप महत्त्वाचा आहे. कृष्णविवर आणि ताऱ्यांच्या परस्परसंवादाबद्दल नवीन माहिती प्रदान करताना, हा शोध खगोलशास्त्रीय संशोधनाला आणखी पुढे नेईल. भविष्यातील खगोलशास्त्र आणि विज्ञानाच्या अभ्यासासाठी याचा उपयोग नक्कीच होईल.

4.2 'Bose-Einstein Statistics' शताब्दी सोहळा – विज्ञान व तंत्रज्ञान मंत्र्यांच्या हस्ते उद्घाटन

भारताचे विज्ञान व तंत्रज्ञान मंत्री यांनी नुकतेच 'Bose-Einstein Statistics' (B-E statistics) च्या शताब्दी सोहळ्याचे उद्घाटन केले. हा सोहळा प्रख्यात भारतीय शास्त्रज्ञ सत्येंद्रनाथ बोस आणि अल्बर्ट आइनस्टाईन यांच्या ऐतिहासिक कार्याचे स्मरण करण्यासाठी आयोजित करण्यात आला होता.

Bose-Einstein Statistics म्हणजे काय?

- Bose-Einstein सांख्यिकी (B-E statistics) ही एका विशिष्ट प्रकारच्या कणांसाठी (bosons) विकसित केलेली सांख्यिकी पद्धती आहे, जी क्वांटम मेकॅनिक्समध्ये अत्यंत महत्त्वाची मानली जाते.
- भारतीय भौतिकशास्त्रज्ञ सत्येंद्रनाथ बोस यांनी 1924 मध्ये क्वांटम कणांच्या वितरणाविषयी एक मूलभूत सिद्धांत मांडला, जो नंतर अल्बर्ट आइनस्टाईन यांनी विस्तारित केला.

- या सांख्यिकीच्या मदतीने Bosons या कणांच्या वर्तनाचे स्पष्टीकरण दिले जाते, ज्यामध्ये फोटॉन्स, ग्लूऑन्स, आणि Higgs Boson यांचा समावेश होतो.

महत्त्वाचे वैज्ञानिक परिणाम

1. Bose-Einstein Condensate (BEC):

- 1995 मध्ये, शास्त्रज्ञ Eric Cornell आणि Carl Wieman यांनी BEC (Bose-Einstein Condensate) या अवस्थेचा प्रयोगशाळेत शोध लावला.
- यामुळे अतिशय कमी तापमानावर कण एकाच क्वांटम स्थितीत असतात, आणि त्यांचे वर्तन संपूर्णपणे भिन्न असते.
- ही स्थिती सुपरफ्लुइडिटी, सुपरकंडक्टिव्हिटी आणि क्वांटम संगणकांच्या विकासासाठी उपयुक्त ठरते.

2. क्वांटम तंत्रज्ञानात क्रांती:

- Bose-Einstein Statistics च्या सिद्धांतावर आधारित क्वांटम संगणक, लेसर तंत्रज्ञान, सुपरफ्लुइड्स, आणि नवीन प्रकारच्या अर्धसंवाहकांची निर्मिती झाली आहे.
- आधुनिक Quantum Computing आणि Quantum Cryptography मध्ये याचा मोठा उपयोग होत आहे.

3. Higgs Boson आणि पार्टिकल फिजिक्स:

- 2012 मध्ये CERN येथील Large Hadron Collider (LHC) प्रयोगाद्वारे Higgs Boson कणाचा शोध लागला, जो Bose-Einstein Statistics च्या संकल्पनांवर आधारित आहे.
- यामुळे कण भौतिकशास्त्राच्या स्टॅंडर्ड मॉडेलला अधोरेखित करण्यास मदत झाली.

भारताचा सहभाग आणि वैज्ञानिक वारसा

- सत्येंद्रनाथ बोस यांनी 1924 मध्ये Planck's Radiation Law विषयी त्यांच्या शोधपत्रात पहिल्यांदा Boson संकल्पना मांडली.
- अल्बर्ट आइन्स्टाईन यांनी या शोधावर प्रतिक्रिया देऊन Bose-Einstein सांख्यिकी विकसित केली आणि पुढील संशोधन केले.
- भारतातील वैज्ञानिक परंपरेला हा एक महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो, आणि यामुळेच 'Bose' या नावावरून Bosons हे कण नामांकित झाले.

- भारतात Quantum Mechanics आणि Theoretical Physics च्या क्षेत्रात संशोधन वाढवण्यासाठी सरकारने अनेक योजना सुरू केल्या आहेत.

निष्कर्ष

'Bose-Einstein Statistics' हा Quantum Mechanics मधील क्रांतिकारी शोध असून, त्याने आधुनिक विज्ञान व तंत्रज्ञानाला नवे आयाम दिले आहेत. सत्येंद्रनाथ बोस यांच्या योगदानामुळे भारतीय वैज्ञानिक परंपरेला जागतिक स्तरावर मान्यता मिळाली. शतकभरानंतरही हा शोध Quantum Computing, Particle Physics आणि Advanced Materials Research मध्ये मूलभूत महत्त्व राखतो.

4.3 BSNL ने भारतातील पहिले Direct-to-Device (D2D) उपग्रह संपर्क सुरू केले

भारत संचार निगम लिमिटेड (BSNL) ने भारतातील पहिले Direct-to-Device (D2D) उपग्रह संपर्क सेवा सुरू केली आहे. ही सेवा ग्रामीण आणि दुर्गम भागांना थेट उपग्रहाद्वारे मोबाईल नेटवर्क उपलब्ध करून देईल.

Direct-to-Device (D2D) तंत्रज्ञान म्हणजे काय?

D2D उपग्रह संपर्क तंत्रज्ञानामध्ये पारंपरिक मोबाईल टॉवर्सशिवाय, मोबाईल फोन थेट उपग्रहाशी जोडले जातात. यामुळे मोबाईल नेटवर्क कवरेज वाढते आणि आपत्कालीन परिस्थितीत संचार अधिक सुकर होतो.

महत्त्वाची वैशिष्ट्ये:

- मोबाईल टॉवर्सशिवाय थेट उपग्रहाद्वारे संपर्क.
- ग्रामीण, दुर्गम आणि सीमावर्ती भागांमध्ये अखंडित नेटवर्क सेवा.
- आपत्ती व्यवस्थापन आणि बचाव कार्यामध्ये उपयुक्त.
- लष्करी आणि सुरक्षा सेवांसाठी मोठा फायदा.

BSNL च्या D2D सेवांचा महत्त्वाचा उपयोग

1. ग्रामीण आणि दुर्गम भागांसाठी मोबाईल कनेक्टिव्हिटी:

- भारताच्या लडाख, अरुणाचल प्रदेश, अंदमान-निकोबार, वायव्य राज्ये आणि गड-किल्ल्यांच्या भागांत मोबाईल सेवा पोहोचेल.

- गावांमध्ये डिजिटल इंडिया आणि ई-गव्हर्नन्सला चालना मिळेल.

2. आपत्ती व्यवस्थापन आणि आपत्कालीन परिस्थिती:

- भूकंप, पूर आणि चक्रीवादळ यांसारख्या आपत्तीवेळी नेटवर्क उपलब्ध राहील.
- बचाव आणि मदत कार्य वेगाने सुरू करता येईल.

3. राष्ट्रीय सुरक्षा आणि लष्करी उपयोग:

- सीमेवरील संरक्षण दलांसाठी अखंडित संचार सेवा.
- गुप्तचर माहिती संकलन आणि सुरक्षा यंत्रणांसाठी उपयुक्त.

4. 5G आणि इंटरनेट सेवांना चालना:

- भविष्यातील 5G आणि इंटरनेट सेवा अधिक सक्षम होतील.
- IoT (Internet of Things) आणि स्मार्ट डिव्हाइसेससाठी महत्वाचे पाऊल.

भारतासाठी D2D तंत्रज्ञानाचे महत्त्व

- भारतात अजूनही कोट्यवधी लोक इंटरनेट आणि मोबाइल नेटवर्कच्या बाहेर आहेत.
- D2D तंत्रज्ञानामुळे भारताच्या दूरसंचार क्षेत्रात मोठी क्रांती घडेल.
- ही सेवा BSNL आणि ISRO च्या सहकार्याने विकसित करण्यात आली आहे.

निष्कर्ष

BSNL च्या Direct-to-Device (D2D) उपग्रह संपर्क सेवेने भारताच्या दूरसंचार क्षेत्रात मोठी क्रांती घडवली आहे. यामुळे मोबाईल नेटवर्कच्या कक्षेबाहेर असलेल्या भागांना जोडले जाईल, आपत्ती व्यवस्थापन अधिक प्रभावी होईल आणि भारताच्या डिजिटल क्रांतीला गती मिळेल. विशेषतः राष्ट्रीय सुरक्षा, आपत्कालीन परिस्थिती आणि ग्रामीण भारतातील लोकसंख्येसाठी ही सेवा अत्यंत उपयुक्त ठरेल.

From Dream to Reality

5. संरक्षण

5.1 भारत-वियतनाम द्विपक्षीय सैन्य सराव (VINBAX) च्या 5व्या आवृत्तीची अंबाला (हरियाणा) येथे

सुरुवात

भारत आणि वियतनाममधील पाचवी द्विपक्षीय सैन्य सराव (VINBAX-2024) अलीकडेच हरियाणातील अंबाला येथे सुरू झाला आहे. हा संयुक्त सराव भारत-वियतनाम संरक्षण भागीदारीला बळकट करण्यासाठी आणि दोन्ही देशांमधील सैन्यदलांच्या परस्पर सामंजस्य व सहकार्य वाढवण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहे.

महत्त्वाचे मुद्दे

A. VINBAX-2024 ची पार्श्वभूमी

- VINBAX (Vietnam-India Bilateral Army Exercise) हा भारत आणि वियतनाम यांच्यात दर दोन वर्षांनी होणारा सराव आहे, जो 2018 मध्ये सुरू झाला.
- 2024 ची आवृत्ती 'युनायटेड नेशन्स पीसकीपिंग ऑपरेशन्स' (UNPKO) या प्रमुख विषयावर आधारित आहे.
- या सरावात दोन्ही देशांचे सैनिक मानवी मदत, आपत्ती व्यवस्थापन, आणि शांतता राखणाऱ्या मोहिमांवर प्रशिक्षण घेत आहेत.

2. VINBAX-2024 चे उद्दिष्ट

- संयुक्त रणनीतींमध्ये समन्वय सुधारणे: वियतनाम आणि भारतातील सैन्य दलांना एकमेकांच्या कार्यपद्धती समजून घेण्यासाठी प्लॅटफॉर्म उपलब्ध करून देणे.
- आंतरराष्ट्रीय शांतता मोहिमांमध्ये योगदान: युनायटेड नेशन्सच्या विविध मोहिमांमध्ये दोन्ही देशांचा सहभाग वाढवण्यासाठी व्यावहारिक अनुभवाचा लाभ मिळवणे.
- प्रादेशिक सुरक्षेची हमी: हिंद-प्रशांत क्षेत्रातील शांतता आणि स्थैर्य टिकवण्यासाठी दोन्ही देशांमधील सहकार्य बळकट करणे.

3. सरावाचे स्वरूप

- या सरावात संयुक्त ऑपरेशन्स योजना तयार करणे, विशेष प्रशिक्षण सत्र, आणि युद्धसदृश्य परिस्थितीत कृती प्रात्यक्षिके यांचा समावेश आहे.
- 'ह्युमॅनिटेरियन असिस्टन्स आणि डिझास्टर रेस्पॉन्स' (HADR) वर विशेष लक्ष केंद्रित करण्यात आले आहे.

भारत-वियतनाम संरक्षण भागीदारी

- प्रशिक्षण आणि तंत्रज्ञान हस्तांतरण:** भारत वियतनामला संरक्षण क्षेत्रातील तांत्रिक सहकार्य आणि प्रशिक्षण पुरवतो.
- सागरी सुरक्षा:** दोन्ही देशांनी सागरी सुरक्षा आणि हिंद-प्रशांत क्षेत्रातील मुक्त आणि खुल्या समुद्री मार्गासाठी सामंजस्य करार केला आहे.

- **संरक्षण खरेदी:** वियतनामने भारतीय बनावटीच्या **ब्रह्मोस क्षेपणास्त्र** खरेदीत रस दाखवला आहे, ज्यामुळे संरक्षण सहकार्य वाढण्याची शक्यता आहे.

भारत-वियतनाम संबंधांचे महत्त्व

- वियतनाम हा भारताचा 'Act East Policy' अंतर्गत एक महत्त्वाचा भागीदार आहे.
- दोन्ही देश हिंद-प्रशांत क्षेत्रातील सामरिक स्थैर्य राखण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत आहेत.
- सांस्कृतिक आणि ऐतिहासिक संबंध: भारत आणि वियतनाम यांच्यातील संबंध सांस्कृतिक वारसा आणि ऐतिहासिक दृष्टिकोनातूनही मजबूत आहेत.

निष्कर्ष

VINBAX-2024 हा भारत आणि वियतनाममधील संरक्षण सहकार्य वाढवण्यासाठी आणि दोन्ही देशांमधील सामरिक संबंध अधिक बळकट करण्यासाठी महत्त्वाचा टप्पा आहे. अशा संयुक्त सरावांमुळे केवळ सैन्यदलाचे कौशल्यच सुधारत नाही, तर द्विपक्षीय मैत्रीही दृढ होते. हिंद-प्रशांत क्षेत्रातील शांतता आणि स्थैर्य टिकवण्यासाठी भारत-वियतनामचे सहकार्य अधिक प्रभावी ठरत आहे.

5.2 पुण्यात 'ऑस्ट्राहिंड' संयुक्त सैन्य सरावाच्या तिसऱ्या आवृत्तीला प्रारंभ

पुण्यातील सैन्य तळावर भारत आणि ऑस्ट्रेलियामध्ये होणाऱ्या 'ऑस्ट्राहिंड' (AUSTRALIND) या संयुक्त सैन्य सरावाच्या तिसऱ्या आवृत्तीला नुकताच प्रारंभ झाला आहे. भारत आणि ऑस्ट्रेलिया दरवर्षी पर्यायी स्थळी हा सराव आयोजित करतात. या सरावाचे उद्दिष्ट परस्पर सहकार्य वाढवणे आणि सैन्य पातळीवर प्रशिक्षण सामंजस्य मजबूत करणे आहे.

ऑस्ट्राहिंड सरावाबाबत तपशील

1. उत्पत्ती व उद्दिष्टे:

- 'ऑस्ट्राहिंड' हा भारत आणि ऑस्ट्रेलियामधील वार्षिक द्विपक्षीय सैन्य सराव आहे.
- हा सराव उभय देशांदरम्यान तांत्रिक कौशल्य, युद्ध रणनीती, आणि पारस्परिक समन्वय सुधारण्याच्या उद्देशाने केला जातो.
- आधुनिक युद्धातील आव्हाने सोडवण्यासाठी संयुक्तरित्या प्रयत्न करण्यावर भर.

2. विषय व स्वरूप:

- या सरावात आतंकवादविरोधी मोहिमा, जंगलामधील लढाई आणि इतर समकालीन युद्धकौशल्यांचा समावेश आहे.
- भारतीय लष्कराच्या आणि ऑस्ट्रेलियन लष्कराच्या विशेष युनिट्सनी सहभाग नोंदवला आहे.

3. स्थळ व आयोजन:

- तिसरी आवृत्ती पुणे, महाराष्ट्र येथील लष्करी तळावर आयोजित करण्यात आली आहे.
- पहिली आवृत्ती ऑस्ट्रेलियामध्ये झाली होती, तर दुसरी भारतात आयोजित केली गेली होती.

संरक्षण सहकार्यातील महत्त्व

1. भारत-ऑस्ट्रेलिया द्विपक्षीय संबंध:

संरक्षण सहकार्य भारत-ऑस्ट्रेलिया धोरणांमधील महत्वाचा घटक आहे. दोन्ही देश क्वाड गटाचे (QUAD) सदस्य असून सामुद्रिक सुरक्षा आणि रणनीतिक भागीदारीवर काम करतात.

2. क्षेत्रीय स्थैर्य:

- हिंद-प्रशांत प्रदेशातील शांतता आणि स्थैर्य प्रस्थापित करण्यासाठी दोन्ही देशांचे योगदान महत्वाचे आहे.
- संयुक्त सरावामुळे तांत्रिक सामर्थ्य आणि सहकार्य वाढते.

सरावाचे फायदे

तांत्रिक कौशल्यांची देवाणघेवाण:

विविध परिस्थितींमध्ये काम करण्यासाठी नव्या युद्धतंत्रज्ञानाची देवाणघेवाण.

संयुक्त धोरण विकास:

आतंकवादविरोधी मोहिमांमध्ये दोन्ही देशांच्या रणनीतींमध्ये समन्वय वाढतो.

सैन्य सज्जता:

उभय सैन्यांसाठी वेगवेगळ्या भूप्रदेशांतील लढाईत सज्जता राखण्याचा सराव.

निष्कर्ष

'ऑस्ट्राहिंड' या संयुक्त सरावामुळे भारत आणि ऑस्ट्रेलियामधील संरक्षण सहकार्य अधिक दृढ झाले आहे. दोन्ही देशांसाठी हा सराव फक्त सैन्य प्रशिक्षणापुरता मर्यादित नसून, तो द्विपक्षीय सामंजस्य आणि सामरिक भागीदारीचा महत्वाचा भाग ठरला आहे. अशा सरावांमुळे हिंद-प्रशांत प्रदेशातील शांतता आणि स्थैर्य प्रस्थापित करण्यास मोठी मदत होईल.

Swapnil's IAS आहे सर्वांसाठी

Discounts

सैन्य आणि पोलीस दल - 10%

लघू आणि सीमांत शेतकऱ्यांची मुले - 20%

दिव्यांग विद्यार्थी - 15%

शहीदांची मुले - 25%

महिला विद्यार्थी - 33%

आई वडिल हयात नाहीत - 40%

5.3 पंजाब सीमेवर ड्रोन पकडण्याच्या घटनांमध्ये दुष्पट वाढ – बीएसएफचा अहवाल

भारत-पाकिस्तान सीमेवरील ड्रोन घुसखोरीच्या घटनांमध्ये मोठी वाढ झाली आहे, आणि 2024 मध्ये पंजाब सीमेवर 200 पेक्षा जास्त ड्रोन जप्त करण्यात आले, ही आतापर्यंतची सर्वाधिक संख्या आहे. सीमा सुरक्षा दल (BSF) च्या मते, ही वाढ "अभूतपूर्व" असून, सीमेवरून शस्त्रे, दहशतवादी साहित्य, अमली पदार्थ आणि नकली चलन भारतात पाठवण्यासाठी ड्रोनचा वाढता वापर दर्शवते.

भारत-पाकिस्तान सीमेवरील सुरक्षा आव्हाने आणि ड्रोनचा वापर

सीमेवरून तस्करी आणि घुसखोरीसाठी वापर:

पाकिस्तानी गुप्तचर संस्था आणि दहशतवादी गट शस्त्रास्त्रं, स्फोटके आणि अमली पदार्थ भारतात पाठवण्यासाठी ड्रोनचा व्यापक प्रमाणात वापर करत आहेत.

रात्रीच्या वेळी ड्रोनच्या हालचाली जास्त प्रमाणात दिसून येत आहेत, कारण लहान आणि उच्च क्षमतेचे ड्रोन भारतीय हवाई क्षेत्रात सहज प्रवेश करू शकतात.

ड्रोन तंत्रज्ञानातील सुधारणा:

नवीनतम GPS-नियंत्रित आणि उच्च उड्डाण क्षमता असलेले ड्रोन आता सीमेवर कार्यरत आहेत, जे रडार आणि पारंपरिक सुरक्षा प्रणालींना सहज चकवा देऊ शकतात.

"स्वार्म ड्रोन" (Swarm Drones) तंत्रज्ञानाचा वापर करून एकाच वेळी एकाहून अधिक ठिकाणी हल्ला करण्याचा धोका वाढला आहे.

ड्रोन धोका रोखण्यासाठी भारत सरकार आणि सुरक्षा यंत्रणांचे उपाय

1. Anti-Rogue Drone Technology Committee (ARDTC)

गृह मंत्रालयाने स्थापन केलेली ही समिती देशातील रोग ड्रोनविरोधी तंत्रज्ञानाचे मूल्यांकन आणि प्रमाणन करण्याचे काम करते. देशी तंत्रज्ञान विकसित करून भारतीय सुरक्षा यंत्रणांना सक्षम बनवण्याचा उद्देश आहे.

2. Drone Rules 2021:

भारतीय हवाई क्षेत्राला तीन भागांमध्ये विभागण्यात आले आहे:

- हिरवा झोन (Green Zone):** येथे ठराविक उंचीपर्यंत ड्रोन वापर मान्य आहे.
- पिवळा झोन (Yellow Zone):** येथे ड्रोन उड्डाण करण्यासाठी विशेष परवानगी आवश्यक आहे.
- लाल झोन (Red Zone):** हे "नो-ड्रोन क्षेत्र" असून, राष्ट्रीय सुरक्षा दृष्टीने अत्यंत संवेदनशील ठिकाणे येथे येतात.

3. सीमेवर व्यापक पातळीवर सुरक्षा उपाय:

- इंडो-पाक सीमेवरील ड्रोन हल्ल्यांसाठी सखोल धोरणात्मक नकाशांकन (vulnerability mapping) करण्यात आले आहे, जेथे संवेदनशील भाग ओळखून तेथे विशेष पथके तैनात करण्यात आली आहेत.

- BSF आणि भारतीय लष्कराने AI-आधारित ड्रोन शोध प्रणाली आणि लेझर इंटरसेप्शन प्रणालींची चाचणी सुरू केली आहे.

4. सीमावर्ती भागात ड्रोनविरोधी तंत्रज्ञानाचा वापर:

- जम्मू-कश्मीर, पंजाब आणि राजस्थानमध्ये अँटी-ड्रोन यंत्रणा बसवण्यात आल्या आहेत.
- BSF आणि DRDO "ड्रोन डिटेक्शन आणि न्यूट्रलायझेशन सिस्टम" विकसित करत आहेत, ज्यामुळे सीमेवरील सुरक्षेचा दर्जा वाढेल.

निष्कर्ष

पंजाब सीमेवरील ड्रोन घुसखोरीच्या वाढत्या घटनांमुळे भारताची सुरक्षा यंत्रणा अधिक सतर्क झाली आहे. भारत सरकारने Anti-Rogue Drone Technology Committee स्थापन करून, Drone Rules 2021 लागू करून, आणि सुरक्षा तंत्रज्ञानाचा वापर वाढवून या समस्येवर नियंत्रण मिळवण्यासाठी महत्वाचे उपाय राबवले आहेत. भविष्यात, ड्रोन विरोधी तंत्रज्ञानातील गुंतवणूक आणि सुरक्षा यंत्रणांमध्ये सुधारणा करून या समस्येवर अधिक प्रभावी उपाय शोधण्याची गरज आहे.

5.4 भारताची पहिली 'Space Defense Exercise' – 'अंतरिक्ष अभ्यास 2024' दिल्लीत आयोजित

भारताच्या अंतराळ सुरक्षेसाठी मैलाचा दगड ठरणार्या 'अंतरिक्ष अभ्यास 2024' (Antariksha Abhyas 2024) या पहिल्या 'Space Defense Exercise' चे आयोजन दिल्लीमध्ये करण्यात आले. ही राष्ट्रीय स्तरावरील सराव मोहीम असून, भारतीय अंतराळ क्षेत्रावरील संभाव्य सुरक्षा धोके ओळखणे आणि त्यावरील प्रत्युत्तर देण्याच्या रणनीतींवर केंद्रित आहे.

अंतरिक्ष अभ्यास 2024 चे उद्दीष्टे

1. अंतराळ क्षेत्रावरील संभाव्य धोके ओळखणे:

शत्रू राष्ट्रांकडून होणाऱ्या सॅटेलाइट हॅकिंग, जॅमिंग, आणि सायबर हल्ल्यांना सामोरे जाण्यासाठी भारताच्या तयारीचा आढावा घेणे. भारताच्या अंतराळ मालमत्तेचे संरक्षण करण्याच्या उपाययोजनांचा अभ्यास करणे.

2. भारतीय सुरक्षा यंत्रणांच्या क्षमतांचा विकास:

ISRO, DRDO, भारतीय लष्कर, हवाई दल आणि नौदल यांच्यातील समन्वय सुधारण्यासाठी सराव करणे.

आंतरराष्ट्रीय स्तरावर होणाऱ्या स्पेस वॉरफेअर आणि इलेक्ट्रॉनिक वॉरफेअर तंत्रज्ञानास सामोरे जाण्याच्या पद्धती विकसित करणे.

3. भारतातील स्पेस डिफेन्स स्ट्रॅटेजी मजबूत करणे:

भारतीय अंतराळ धोरणात स्पेस डिफेन्सच्या गरजा समाविष्ट करणे.

भविष्यातील संभाव्य अंतराळ युद्ध (Space Warfare) परिस्थितींसाठी तंत्रज्ञान आणि सुरक्षा उपायांचा विकास करणे.

अंतरिक्ष अभ्यास 2024 मध्ये सहभागी संस्थांचे योगदान

1. ISRO (भारतीय अंतराळ संशोधन संस्था)

भारतीय उपग्रहांच्या सुरक्षिततेसाठी आवश्यक असलेल्या तंत्रज्ञानाचा आढावा आणि सॅटेलाइट संरक्षणाच्या उपाययोजनांवर काम. स्पेस सिच्युएशनल अवेअरनेस (SSA) आणि स्पेस डोमेन अवेअरनेस (SDA) प्रणालींची चाचणी.

2. DRDO (संरक्षण संशोधन आणि विकास संस्था)

दुश्मन देशांकडून होणाऱ्या इलेक्ट्रॉनिक हल्ल्यांना तोंड देण्यासाठी तंत्रज्ञान विकसित करणे. "डायरेक्टेड एनर्जी वेपन्स (DEW)" आणि अँटी-सॅटेलाइट (ASAT) क्षेपणास्त्र प्रणालींची चाचणी.

3. भारतीय सैन्य, हवाई दल आणि नौदल

अंतराळ आधारित संचार आणि गुप्तचर माहितीचे संरक्षण. सॅटेलाइट्सवरील शत्रू राष्ट्रांच्या हल्ल्यांना उत्तर देण्यासाठी बचावात्मक आणि आक्रमक रणनीती विकसित करणे.

4. राष्ट्रीय तांत्रिक संशोधन संस्था (NTRO) आणि भारतीय अंतराळ धोरण संस्था (ISPA)

स्पेस वॉरफेअर धोरण निश्चित करणे आणि सायबर-डिफेन्स उपाययोजना विकसित करणे.

अंतराळ स्पर्धेत चीन आणि अमेरिका यांची आघाडी:

चीनने 2007 मध्ये Anti-Satellite (ASAT) क्षेपणास्त्राची यशस्वी चाचणी केली, त्यामुळे भारतासारख्या देशांसाठी अंतराळ सुरक्षा महत्त्वाची बनली.

अमेरिका आणि रशियानेही स्पेस डिफेन्ससाठी महत्वपूर्ण पावले उचलली आहेत.

भारतीय उपग्रहांवरील संभाव्य हल्ले आणि त्याचे परिणाम:

- शत्रूराष्ट्रांकडून सॅटेलाइट्सवर जॅमिंग, हॅकिंग किंवा क्षेपणास्त्र हल्ले होण्याचा धोका आहे.
- यामुळे सैन्य, दळणवळण, हवामान अंदाज, आणि नेव्हिगेशन सेवांवर परिणाम होऊ शकतो.
- भारताच्या अंतराळ सुरक्षेवरील महत्त्वाचे धोके

निष्कर्ष

'अंतरिक्ष अभ्यास 2024' हा भारताच्या राष्ट्रीय सुरक्षेसाठी एक महत्त्वाचा टप्पा आहे. या सरावामुळे भारताच्या अंतराळ धोरणाला अधिक बळ मिळेल आणि भविष्यातील संभाव्य अंतराळ युद्ध परिस्थितींना तोंड देण्यासाठी आपली तयारी सुधारेल. ISRO, DRDO आणि भारतीय सैन्य संयुक्तपणे अंतराळ सुरक्षेसाठी नव्या रणनीती आणि तंत्रज्ञानावर भर देत आहेत, जे भविष्यातील भारताच्या अंतराळ सामर्थ्यासाठी निर्णायक ठरणार आहे.

5.5 भारत डायनॅमिक्स लिमिटेड (BDL) आणि रशियाची रोसोबोरोनएक्सपोर्ट (Rosoboronexport) यांच्यात 'Pantsir' प्रणालीवरील सामंजस्य करार

भारताच्या संरक्षण क्षेत्राला आणखी बळकट करण्याच्या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण पाऊल टाकण्यात आले आहे. भारत डायनॅमिक्स लिमिटेड (BDL) आणि रशियाची 'Rosoboronexport' यांनी 'Pantsir' वायु संरक्षण प्रणालीच्या विविध प्रकारांवर सहकार्य करण्यासाठी सामंजस्य करार (MoU) केला आहे. या कराराद्वारे भारतातील स्वदेशी संरक्षण उत्पादन क्षेत्र मजबूत होणार असून, आधुनिक हवाई संरक्षण प्रणालींमध्ये भारताची पकड वाढणार आहे.

'Pantsir' वायु संरक्षण प्रणाली म्हणजे काय?

'Pantsir' (पॅटसीर) ही एक उच्च-कार्यक्षम वायु संरक्षण प्रणाली आहे, जी मुख्यतः शॉर्ट-रेंज आणि मध्यम-रेंजमध्ये हवाई धोके नष्ट करण्यासाठी वापरली जाते. ही प्रणाली मानवरहित हवाई वाहनांपासून (UAVs) क्षेपणास्त्रांपर्यंत विविध हवाई हल्ल्यांना अचूकपणे लक्ष्य करू शकते.

मुख्य वैशिष्ट्ये:

- गतीशील वायु संरक्षण प्रणाली: कोणत्याही भूप्रदेशावर सहज तैनात करता येते.
- संयुक्त तोफ आणि क्षेपणास्त्र प्रणाली: हवाई हल्ल्यांना वेगवान आणि प्रभावी प्रत्युत्तर देण्याची क्षमता.
- रडार आणि सेन्सर्ससह अद्ययावत तंत्रज्ञान: हवाई लक्ष्य शोधणे आणि नष्ट करणे.

भारत आणि रशियामधील संरक्षण सहकार्याचा नवा अध्याय

भारत आणि रशियामधील संरक्षण सहकार्य अनेक दशकांपासून मजबूत राहिले आहे. 'Pantsir' प्रणालीवरील हा करार भारताच्या हवाई संरक्षण यंत्रणेच्या आधुनिकीकरणाचा एक भाग आहे. BDL आणि Rosoboronexport यांच्यातील हा करार 'मेक इन इंडिया' उपक्रमाला चालना देत, भारताला अत्याधुनिक तंत्रज्ञानावर स्वावलंबी बनवण्यास मदत करणार आहे.

'Pantsir' कराराचे भारतासाठी महत्त्व

1. भारतीय हवाई संरक्षण यंत्रणेस बळकटी

- भारतीय हवाई दल (IAF) आणि भारतीय सैन्यासाठी प्रभावी हवाई सुरक्षा प्रणाली उपलब्ध होणार.
- संभाव्य हवाई हल्ल्यांना तोंड देण्यासाठी स्वयंपूर्णता आणि प्रतिसादाची गती वाढणार.

2. स्वदेशी संरक्षण उत्पादनास चालना

- 'Make in India' आणि 'Aatmanirbhar Bharat' उपक्रमांतर्गत Pantsir प्रणालीच्या निर्मितीमध्ये स्थानिक उद्योगांचा सहभाग वाढेल.
- भारतीय संरक्षण उत्पादन क्षमता वाढेल आणि देशांतर्गत कंपन्यांना मोठ्या प्रमाणावर संधी मिळेल.

3. रशियाशी संरक्षण सहकार्य अधिक मजबूत होणार

- भारत-रशिया यांच्यातील संरक्षण संबंध अधिक दृढ होतील.
- भविष्यातील संयुक्त संशोधन आणि तंत्रज्ञान हस्तांतरण याला चालना मिळेल.

4. हवाई आणि जमिनीवरील सुरक्षा यंत्रणेला बळकटी

- 'Pantsir' प्रणाली ड्रोन, कूझ क्षेपणास्त्र आणि हवाई हल्ल्यांपासून संरक्षण करण्यासाठी उपयुक्त ठरेल.
- लष्करी गुप्तचर यंत्रणांसाठीही हवाई धोके ओळखण्यास आणि प्रतिसाद देण्यास मदत होईल.

निष्कर्ष

भारत आणि रशियामधील Pantsir प्रणालीवरील हा करार भारताच्या हवाई संरक्षण क्षेत्रात मोठा बदल घडवू शकतो. यामुळे भारतीय लष्कराला अधिक सुरक्षित आणि स्वयंपूर्ण बनवण्याच्या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण पाऊल टाकले गेले आहे. या सहकार्यामुळे संरक्षण उत्पादन क्षेत्रात भारताची क्षमता वाढेल आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर भारताच्या सामरिक स्वावलंबनास मदत होईल.

5.6 दीर्घ पल्ल्याचा 'लँड अटॅक कूझ क्षेपणास्त्र' (LRLACM): DRDO कडून पहिली यशस्वी चाचणी

भारताच्या संरक्षण क्षेत्रातील आत्मनिर्भरतेच्या दिशेने एक मोठे पाऊल टाकण्यात आले आहे. संरक्षण संशोधन आणि विकास संघटना (DRDO) ने दीर्घ पल्ल्याच्या 'लँड अटॅक कूझ क्षेपणास्त्र' (Long Range Land Attack Cruise Missile - LRLACM) ची पहिली यशस्वी चाचणी घेतली आहे. या क्षेपणास्त्राच्या विकासांमुळे भारताच्या संरक्षण क्षमतांमध्ये मोठी वाढ होणार असून, शत्रूच्या भूभागात अचूक लक्ष्यभेदन करण्याच्या क्षमतेत सुधारणा होईल.

LRLACM क्षेपणास्त्राची वैशिष्ट्ये

1. दीर्घ पल्ल्याची क्षमता:

या क्षेपणास्त्राची मर्यादा 1000 किमी किंवा त्यापेक्षा जास्त आहे, जी भारताच्या स्ट्राइक क्षमतेला मोठे बळकटी देते. उच्च वेग आणि अचूकतेसह लांब पल्ल्यावरील लक्ष्य भेदण्यास सक्षम.

2. कमी उंचीवर उड्डाण करणारे कूझ क्षेपणास्त्र:

LRLACM रेडारद्वारे शोध टाळण्यासाठी कमी उंचीवर उड्डाण करू शकते, ज्यामुळे शत्रूच्या हवाई संरक्षण व्यवस्थेला चकवा देता येतो.

3. स्वदेशी तंत्रज्ञानावर आधारित:

या क्षेपणास्त्राची निर्मिती DRDO ने 'मेक इन इंडिया' उपक्रमांतर्गत पूर्णतः स्वदेशी पद्धतीने केली आहे.

यामध्ये अत्याधुनिक मार्गदर्शन प्रणाली, नवीनतम इंजिन आणि अचूक लक्ष्यभेदन यंत्रणा (Precision Strike Capability) आहे.

4. मल्टिपल वॉरहेड कॅरीअर्स:

LRLACM भिन्न प्रकारच्या वॉरहेड्स (सामान्य आणि आप्विक) वाहून नेण्यास सक्षम आहे, त्यामुळे युद्धकाळात अधिक प्रभावी ठरू शकते.

5. सर्व हवामान आणि बहु-भूमी (Multi-Terrain) क्षमतायुक्त:

हे क्षेपणास्त्र कोणत्याही वातावरणात, पर्वतीय आणि शहरी भागात प्रभावीपणे कार्य करू शकते.

LRLACM चाचणीचे महत्त्व

1. भारताच्या आक्रमण क्षमतेत मोठी वाढ:

- LRLACM क्षेपणास्त्रामुळे भारत शत्रूच्या भूभागात खोलवर जाऊन अचूक हल्ले करू शकतो.
- यामुळे भारतीय सैन्याच्या रणनीतिक क्षमता अधिक सक्षम होतील.

2. स्वदेशी संरक्षण क्षेत्राला चालना:

- हे क्षेपणास्त्र पूर्णपणे स्वदेशी आहे, त्यामुळे भारताच्या संरक्षण उत्पादन स्वावलंबनाला चालना मिळेल.
- यामुळे विद्यमान क्षेपणास्त्र प्रणालींमध्ये मोठ्या सुधारणा करता येतील.

3. भारताच्या 'Second Strike Capability' ला मजबुती:

- LRLACM भारतीय लष्कराच्या 'Second Strike' क्षमतेत वाढ करेल, ज्यामुळे धोरणात्मक स्थैर्य मिळेल.
- भविष्यातील युद्ध परिस्थितीत भारताला जलद प्रत्युत्तर देण्यास मदत होईल.

4. सागरी, हवाई आणि स्थलीय तैनातीसाठी उपयुक्त:

- LRLACM भारतीय लष्कर, नौदल आणि हवाई दलाच्या विविध व्यासपीठांवर तैनात करता येईल, ज्यामुळे संरक्षण व्यवस्थेत अधिक लवचिकता मिळेल.

निष्कर्ष

LRLACM ची यशस्वी चाचणी ही भारताच्या संरक्षण क्षेत्रासाठी मोठी उपलब्धी आहे. हे क्षेपणास्त्र भारतीय सैन्याच्या आक्रमण क्षमतेत महत्त्वपूर्ण वाढ करेल आणि शत्रूच्या हवाई संरक्षण व्यवस्थेला भेदण्याची क्षमता वाढवेल. स्वदेशी तंत्रज्ञानाच्या आधारे तयार झालेल्या या क्षेपणास्त्रामुळे भारताचे संरक्षण क्षेत्र अधिक आत्मनिर्भर होईल आणि जागतिक पातळीवरील सामरिक स्थिती अधिक बळकट होईल.

6. पर्यावरण आणि पारिस्थितिकी

6.1 भारताने 'राष्ट्रीय जैवविविधता धोरण आणि कृती आराखडा (NBSAP) 2024-2030' केला लॉन्च

जैवविविधतेच्या संवर्धनासाठी आणि टिकाऊ वापरासाठी भारताने 'राष्ट्रीय जैवविविधता धोरण आणि कृती आराखडा (National Biodiversity Strategy and Action Plan - NBSAP) 2024-2030' सादर केला आहे. या आराखड्याचा उद्देश जैवविविधतेच्या संरक्षणासाठी दीर्घकालीन योजना आखून पर्यावरण, समाज, आणि अर्थव्यवस्थेतील संतुलन राखणे आहे.

राष्ट्रीय जैवविविधता धोरण आणि कृती आराखड्याचा (NBSAP) उद्देश

- **जैवविविधतेचे संरक्षण:** विविध प्रजाती, परिसंस्था, आणि जैविक संसाधनांचे संरक्षण करणे.
- **स्थानीय समुदायांचा सहभाग:** स्थानिक आणि आदिवासी समुदायांना जैवविविधता संरक्षणाच्या प्रक्रियेत सामावून घेणे.
- **टिकाऊ विकास:** जैवविविधतेचा पर्यावरणपूरक आणि टिकाऊ वापर सुनिश्चित करणे.

महत्त्वाच्या बाबी

1. 2024-2030 साठी उद्दिष्टे:

- जैवविविधतेसाठी नवीन संरक्षित क्षेत्र निर्माण करणे.
- धोकादायक प्रजातींच्या संरक्षणासाठी विशेष योजना राबविणे.
- औद्योगिक विकासांमुळे जैवविविधतेवर होणाऱ्या परिणामांना नियंत्रित करणे.

2. क्लायमेट चेंजशी निगडित उपाययोजना:

हवामान बदलामुळे जैवविविधतेवर होणाऱ्या परिणामांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी ठोस उपाययोजना आखण्यात आल्या आहेत.

3. जैवविविधता कायद्याचे पालन:

जैवविविधता अधिनियम, 2002 अंतर्गत सर्व राज्य सरकारांनी आणि स्थानिक संस्थांनी ठरवलेल्या धोरणांची अंमलबजावणी करणे.

4. सामुदायिक सहभाग:

- ग्रामीण आणि शहरी क्षेत्रातील नागरिकांसाठी जैवविविधतेविषयी जनजागृती मोहिमा.
- स्थानिक पातळीवर जैवविविधता व्यवस्थापन समित्या (Biodiversity Management Committees - BMCs) मजबूत करणे.

महत्त्वाचे घटक

A. प्रादेशिक आणि राष्ट्रीय कृती आराखडा: प्रत्येक राज्यासाठी स्वतंत्र जैवविविधता योजना तयार करणे.

B. प्रजातींचा नकाशा: देशभरातील वनस्पती आणि प्राणी प्रजातींचा डिजिटल नकाशा तयार करणे.

C. गैर-कायद्याने होणाऱ्या हानीचे व्यवस्थापन: बेकायदेशीर शिकार आणि तस्करी रोखण्यासाठी कडक उपाययोजना.

UPSC आणि MPSC परीक्षांसाठी उपयुक्तता

1. पर्यावरणीय कायदे आणि धोरणे: जैवविविधता अधिनियम 2002 आणि NBSAP च्या उद्दिष्टांवरील प्रश्नांची तयारी.

2. संधी आणि आव्हाने: जैवविविधता संरक्षणासमोर उभे राहणारे आव्हाने आणि भारताची भूमिका यावर आधारित निबंध.

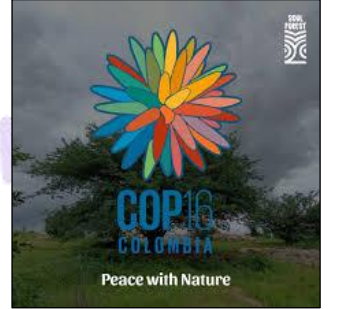
3. आंतरराष्ट्रीय संदर्भ: भारताचे जैवविविधता संरक्षण प्रयत्न आणि आंतरराष्ट्रीय करारांशी त्याचा संबंध (उदा., UNCBD).

निष्कर्ष

‘राष्ट्रीय जैवविविधता धोरण आणि कृती आराखडा 2024-2030’ हा जैवविविधतेच्या संवर्धनासाठी एक महत्वाचा टप्पा आहे. टिकाऊ विकास आणि पर्यावरणीय संतुलन यासाठी या धोरणाचा प्रभावी अंमल महत्वाचा ठरेल. भारताने या क्षेत्रात दाखवलेले नेतृत्व जागतिक पातळीवर अनुकरणीय ठरू शकते.

6.2 16वी जैवविविधता परिषदेच्या (COP16) दरम्यान कोलंबियाने ‘निसर्गासह शांतता’ आघाडीची स्थापना केली

जगभरातील जैवविविधतेच्या संवर्धनासाठी महत्वाच्या 16व्या जैवविविधता परिषदेच्या (COP16) दरम्यान कोलंबियाने ‘निसर्गासह शांतता’ (Peace with Nature) आघाडीची घोषणा केली. जैवविविधतेच्या संरक्षणासोबतच पर्यावरणीय शाश्वततेला प्रोत्साहन देण्याच्या उद्देशाने ही नवीन आघाडी तयार करण्यात आली आहे.

घटनेची पार्श्वभूमी

1. जैवविविधता परिषद (COP):

- जैवविविधता परिषदेचे आयोजन संयुक्त राष्ट्रांच्या जैवविविधता कराराच्या (CBD) अंतर्गत होते.
- COP16 परिषद चीनच्या कुन्मिंग येथे पार पडली.

2. कोलंबियाचा दृष्टिकोन:

- कोलंबिया जैवविविधतेने समृद्ध देश असून पृथ्वीवरील एकूण जैवविविधतेपैकी 10% जैवविविधता एकट्या कोलंबियामध्ये आहे.
- जैवविविधता आणि देशांतर्गत शांततेचा परस्परसंबंध प्रस्थापित करण्यासाठी हा उपक्रम पुढे आला.

‘निसर्गासह शांतता’ आघाडी

A. उद्दिष्ट:

- पर्यावरणीय संवर्धनाच्या माध्यमातून सामाजिक शांतता प्रस्थापित करणे.
- जैवविविधतेचा आणि पर्यावरणीय संसाधनांचा शाश्वत वापर करणे.

B. महत्वाचे मुद्दे:

- जैवविविधतेच्या संरक्षणासाठी नवीन धोरणे आखणे.
- नैसर्गिक संसाधनांचा सुयोग्य वापर करून शांतता निर्माण करणे.
- हवामान बदल आणि पर्यावरणीय विनाश रोखण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य वाढवणे.

C. आंतरराष्ट्रीय सहकार्य:

- कोलंबियाने अन्य देशांना या आघाडीत सहभागी होण्याचे आवाहन केले.
- जैवविविधतेच्या संवर्धनासाठी जागतिक स्तरावर एकजूट करण्याचा प्रयत्न.

आघाडीचे महत्त्व

1. जैवविविधतेचे संवर्धन:

- जैवविविधता टिकवणे हीच सामाजिक शांती टिकवण्यासाठीची गुरुकिल्ली आहे.
- पर्यावरणीय तोल राखण्यासाठी जैवविविधतेचे संरक्षण आवश्यक आहे.

2. हवामान बदलाचे परिणाम:

- जैवविविधतेच्या नाशामुळे हवामान बदलाचा वेग वाढत आहे.
- पर्यावरणीय संकटांचा सामना करण्यासाठी सामूहिक प्रयत्नांची गरज आहे.

3. कोलंबियाचा शांतीचा प्रवास:

- कोलंबियामध्ये वर्षानुवर्षे चाललेल्या अंतर्गत संघर्षामुळे पर्यावरणीय हानी झाली आहे.
- या आघाडीच्या माध्यमातून देशाच्या शांतता प्रक्रियेला चालना मिळणार आहे.

COP16 परिषदेतील अन्य मुद्दे

1. जैवविविधतेचे वित्तीय व्यवस्थापन: जैवविविधतेच्या संवर्धनासाठी आर्थिक गुंतवणूक वाढवण्यावर भर.

From Dream to Reality

2. 2030 उद्दिष्टे: 2030 पर्यंत जैवविविधतेसाठी जागतिक स्तरावर ठोस परिणाम साधण्याचा निर्धार.

3. आंतरराष्ट्रीय सहयोग: जैवविविधतेच्या रक्षणासाठी देशांमध्ये सामंजस्य आणि सहयोग प्रस्थापित करणे.

UPSC आणि MPSC परीक्षांसाठी महत्त्व

1. पर्यावरण आणि जैवविविधता:

9209084708

www.swapnilsias.co.in

जैवविविधतेच्या संरक्षणाशी संबंधित राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय प्रयत्न समजून घेण्यासाठी उपयुक्त.

2. आंतरराष्ट्रीय संस्था आणि करार:

CBD आणि COP परिषदेबद्दल सखोल माहिती मिळते.

3. हवामान बदल:

पर्यावरणीय धोरणे, जैवविविधता आणि हवामान बदल यांचा परस्परसंबंध अभ्यासासाठी महत्वाचा.

निष्कर्ष

‘निसर्गासह शांतता’ आघाडीमुळे कोलंबियाने जैवविविधता संवर्धनासाठी जागतिक पातळीवर एक नवा मार्ग दाखवला आहे. पर्यावरणीय शाश्वततेसह सामाजिक शांततेचा संदेश देणाऱ्या या उपक्रमामुळे जागतिक स्तरावर जैवविविधता संवर्धनासाठी नवे मापदंड प्रस्थापित होतील.

6.3 स्पेनमध्ये डाना (DANA) मुळे अचानक आलेल्या महापूरांची विनाशकारी स्थिती

स्पेनमध्ये नुकत्याच झालेल्या अचानक पूरपरिस्थितीने देशभरात मोठ्या प्रमाणावर हानी झाली आहे. या महापूरांचे मुख्य कारण डाना (DANA) हे हवामानीय घटनाक्रम मानले जात आहे. डाना हा विशेष हवामानीय प्रकार असून तो वातावरणातील तापमानातील तीव्र घट आणि पावसाच्या तीव्र प्रमाणासाठी ओळखला जातो.

डाना (DANA) म्हणजे काय?

- DANA म्हणजे "Depresión Aislada en Niveles Altos" (उच्च स्तरावर वेगळा झालेला दाब).
- यामध्ये ध्रुवीय जेट स्ट्रीमपासून एक गार हवामानाचा मोठा भाग वेगळा होतो आणि तो उच्च स्तरावर फिरण्यास सुरुवात करतो.
- हा गार हवामानाचा भाग अत्यंत थंड असून, त्याच्या इतर हवेच्या प्रवाहांसोबत परस्परसंवादामुळे तीव्र वादळे आणि मुसळधार पावसाला कारणीभूत ठरतो.

स्पेनमधील नुकत्याचे परिणाम

1. महापूर:

मुसळधार पावसामुळे जलप्रवाह अचानक वाढले, ज्यामुळे महापूर आला.

अनेक घरे, रस्ते, आणि शेतीक्षेत्र पाण्याखाली गेले.

2. प्राणहानी आणि मालमत्तेचे नुकसान:

महापुरामुळे अनेक लोक मृत्युमुखी पडले, तर शेकडो लोक बेघर झाले.

सार्वजनिक पायाभूत सुविधा, जसे की पूल आणि रस्ते यांना मोठ्या प्रमाणावर हानी झाली.

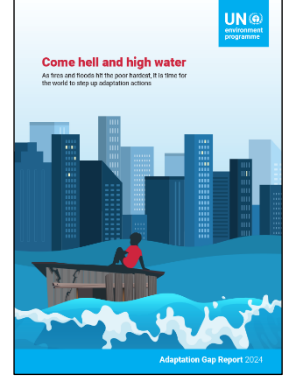
3. सामाजिक आणि आर्थिक परिणाम:

शेतीक्षेत्र आणि व्यापारावर मोठा परिणाम झाला आहे.

सरकारला मदत आणि पुनर्वसनासाठी मोठा निधी खर्च करावा लागत आहे.

6.4 संयुक्त राष्ट्र पर्यावरण कार्यक्रमाने (UNEP) 'Adaptation Gap Report 2024' प्रसिद्ध केला

United Nations Environment Programme (UNEP) ने अलीकडेच 'Adaptation Gap Report 2024' प्रकाशित केला आहे. या अहवालामध्ये हवामान बदलाशी लढा देण्यासाठी देशांनी केलेल्या उपाययोजना, त्यातील अंतर, व त्यांना अधिक प्रभावी बनवण्यासाठीच्या शिफारशी यांचा सविस्तर आढावा घेण्यात आला आहे. हा अहवाल हवामान बदलाचा सामना करण्यासाठी देशांच्या प्रयत्नांना दिशा देणारा महत्त्वपूर्ण दस्तावेज आहे.

अहवालातील मुख्य मुद्दे

1. 'Adaptation Gap' म्हणजे काय?

- Adaptation Gap म्हणजे हवामान बदलाशी लढण्यासाठी आवश्यक उपाययोजना आणि सध्याच्या प्रयत्नांमधील अंतर.
- या अंतरामुळे हवामान बदलामुळे होणाऱ्या प्रभावांचा सामना करण्यात अनेक देश कमी पडत आहेत.

2. अहवालाचे ठळक निष्कर्ष

- वाढत्या हवामान बदलाचा परिणाम:** हवामान बदलामुळे वाढलेल्या उष्णतेच्या लाटांमुळे, पूर, आणि चक्रीवादळांमुळे 2023 मध्ये मोठ्या प्रमाणावर मानवी व आर्थिक नुकसान झाले आहे.
- आर्थिक अंतर:** हवामान बदलाशी जुळवून घेण्यासाठी कमी व मध्यम उत्पन्न गटातील देशांना आवश्यक निधीची कमतरता आहे. 2023 साली हवामान अनुकूलनासाठी 180 अब्ज डॉलर्सची आवश्यकता होती, परंतु प्रत्यक्ष निधी यापेक्षा खूप कमी होता.
- अनुकूलन योजनांची अंमलबजावणी:** 120 हून अधिक देशांनी राष्ट्रीय अनुकूलन योजना तयार केल्या असल्या तरी त्यांची अंमलबजावणी संथ गतीने होत आहे.
- उच्च-उत्सर्जक देशांवर अधिक जबाबदारी:** विकसित देशांनी विकसनशील देशांना अनुकूलनासाठी निधी उपलब्ध करून देण्याची गरज आहे.

3. आर्थिक पाठबळाचा अभाव

- हवामान बदलाशी लढण्यासाठी ज्या उपाययोजना आवश्यक आहेत, त्यांना निधी देण्यासाठी 'Green Climate Fund' सारख्या उपक्रमांची भूमिका ठळक आहे.
- मात्र, विकसनशील देशांना दिला जाणारा आर्थिक पाठिंबा अपेक्षेपेक्षा कमी असल्याचे या अहवालात नमूद केले आहे.

Adaptation Gap कमी करण्यासाठी शिफारशी

- निधी वाढवणे:** हवामान बदलाशी लढण्यासाठी विकसित देशांनी वार्षिक निधी 2030 पर्यंत तिप्पट करण्याची गरज आहे.

- **नवीन तंत्रज्ञानाचा अवलंब:** अनुकूलनासाठी तंत्रज्ञानाच्या वापरावर भर दिला पाहिजे.
- **स्थानिक समुदायांचा सहभाग:** हवामान बदलाशी संबंधित उपाययोजनांमध्ये स्थानिक समुदायांचा सहभाग वाढवला पाहिजे.
- **सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी:** अनुकूलनासाठी सार्वजनिक व खाजगी संस्थांच्या सहकार्याने नवीन प्रकल्प तयार केले पाहिजेत.

भारताचा दृष्टिकोन

- भारताने हवामान बदलाशी लढण्यासाठी राष्ट्रीय अनुकूलन निधी (National Adaptation Fund) तयार केला आहे.
- याशिवाय, भारतातील विविध राज्यांनी हवामान कृती योजना (State Action Plans on Climate Change) राबवल्या आहेत.
- वृक्षारोपण, जलसंवर्धन, व सौर ऊर्जा प्रकल्पांवर विशेष भर दिला जात आहे.

हवामान बदलाचा जागतिक लढा

Adaptation Gap Report 2024 मधील शिफारशी हवामान बदलाशी लढा देण्यासाठी देशांना दिशा प्रदान करणाऱ्या आहेत. हवामान बदलाचे परिणाम जगभरात अनुभवायला मिळत आहेत, त्यामुळे जागतिक सहकार्य आणि निधीची उभारणी या गोष्टींची तातडीने आवश्यकता आहे.

UNEP चा हा अहवाल जागतिक नेत्यांना हवामान अनुकूलनाच्या दिशेने त्वरित पावले उचलण्यासाठी प्रेरित करणारा ठरणार आहे.

स्पर्धा परीक्षेसाठी महत्वाचे

- Adaptation Gap Report संयुक्त राष्ट्र पर्यावरण कार्यक्रमाद्वारे प्रसिद्ध केला जातो.
- 2024 मध्ये अहवालानुसार हवामान अनुकूलनासाठी जगभरात आर्थिक व धोरणात्मक पातळीवर मोठे अंतर आहे.
- भारतासाठी राष्ट्रीय व राज्य पातळीवर अंमलबजावणी अधिक मजबूत करण्याची गरज आहे.

6.5 NTPC ने विंध्याचल येथे उभारले जगातील पहिले CO₂ ते मेथनॉल रूपांतर प्रकल्प

राष्ट्रीय औष्णिक विद्युत महामंडळ (NTPC) ने मध्य प्रदेशातील विंध्याचल येथील औष्णिक विद्युत केंद्रात जगातील पहिले CO₂ ते मेथनॉल रूपांतर प्रकल्प सुरू केला आहे. हा प्रकल्प कार्बन उत्सर्जन कमी करण्याच्या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण पाऊल आहे, जो भारताच्या हरित ऊर्जा मिशन आणि सकार्युलर इकोनॉमीच्या उद्दिष्टांशी सुसंगत आहे.

CO₂ ते मेथनॉल प्रकल्पाची वैशिष्ट्ये

1. प्रकल्पाचे उद्दिष्ट

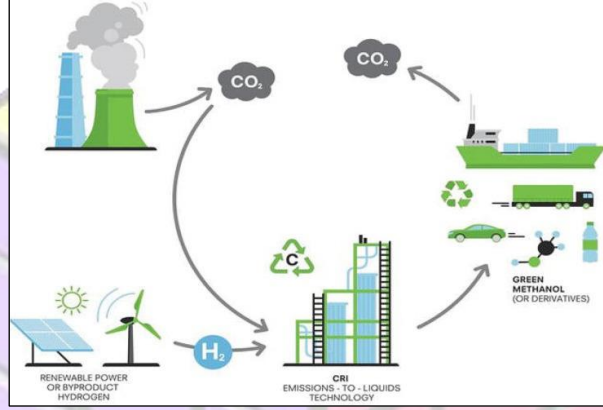
- औद्योगिक प्रक्रियेत निर्माण होणाऱ्या कार्बन डायऑक्साइड (CO₂) चा उपयोग करून त्याचे मेथनॉलमध्ये रूपांतर करणे.
- मेथनॉलचा उपयोग इंधन, रसायने, व ऊर्जा उत्पादनासाठी करण्यात येतो.

2. प्रकल्पाची क्षमता

- हा प्रकल्प दररोज सुमारे 10 टन CO₂ रूपांतरित करण्यास सक्षम आहे.
- प्रकल्पासाठी आवश्यक कार्बन डायऑक्साइड थेट विंध्याचल औष्णिक केंद्राच्या धुराड्यांमधून गोळा केला जातो.

3. तंत्रज्ञान आणि प्रक्रिया

- हा प्रकल्प इंडियन ऑइल कॉर्पोरेशन व सीमेन्स एनर्जी यांच्या सहकार्याने विकसित करण्यात आला आहे.
- CO₂ ला हायड्रोजनसोबत प्रतिक्रिया देऊन मेथनॉल तयार करण्यात येते, ज्यासाठी अत्याधुनिक Catalytic Hydrogenation Technology चा वापर केला जातो.

पर्यावरणीय महत्त्व

A. हरित ऊर्जा आणि कार्बन उत्सर्जन कमी करणे

- हा प्रकल्प कार्बन डायऑक्साइड उत्सर्जन कमी करण्यासाठी Carbon Capture, Utilisation and Storage (CCUS) तंत्रज्ञानाचा आदर्श उदाहरण ठरतो.
- कार्बन उत्सर्जन नियंत्रित करून भारताचे नेट झिरो 2070 उद्दिष्ट साध्य करण्यास मदत होणार आहे.

B. सूर्युलर इकोनॉमीसाठी योगदान

- सध्या वाया जाणाऱ्या CO₂ चा उपयोग करून महत्वाचे इंधन व रसायने तयार केली जातील, ज्यामुळे सूर्युलर इकोनॉमीला चालना मिळेल.

भारताच्या हरित ऊर्जेतील महत्वाचे पाऊल

- NTPC सारख्या महत्वाच्या सार्वजनिक क्षेत्रातील कंपनी हरित तंत्रज्ञान विकसित करून जागतिक पातळीवर भारताचे स्थान मजबूत करत आहेत.
- मेथनॉलचा वापर ऊर्जा, वाहतूक, व रसायन उद्योगात हरित पर्याय म्हणून केला जाईल.
- हा प्रकल्प भविष्यात अन्य औष्णिक केंद्रांमध्येही लागू केला जाऊ शकतो.

निष्कर्ष

NTPC च्या या उपक्रमामुळे भारताने कार्बन डायऑक्साइडला उपयुक्त इंधनामध्ये रूपांतरित करण्याच्या क्षेत्रात नवा आदर्श प्रस्थापित केला आहे. हा प्रकल्प देशाच्या स्वच्छ ऊर्जा योजनेच्या उद्दिष्टांसाठी एक महत्वाचा टप्पा ठरेल, तसेच जागतिक पातळीवरील हवामान बदलाशी लढा देण्यासाठी भारताचा ठसा अधिक मजबूत करेल.

6.6 युरेशियन ऊद पहिल्यांदाच पुणे, महाराष्ट्रात आढळला

युरेशियन ऊद (Eurasian Otter) पुण्यात प्रथमच आढळल्याची नोंद झाली आहे, ज्यामुळे महाराष्ट्रातील जैवविविधतेसाठी हा महत्वाचा शोध मानला जात आहे. ऊदाचा हा दुर्मिळ प्रकार प्रामुख्याने उत्तर भारतात आढळतो. पुण्यात त्याचा पहिल्यांदा झालेला शोध पर्यावरण अभ्यासकांसाठी एक मोठी संधी आणि उत्सुकतेचा विषय ठरतो.

घटनेचा तपशील

- युरेशियन ऊदाचा शोध पुण्यातील मुळा-मुठा नदी परिसरात लागला.
- हा प्रकार पाण्यात आणि जवळच्या दलदलीच्या प्रदेशात राहण्यास प्राधान्य देतो.
- स्थानिक अभ्यासक आणि नैसर्गिक क्षेत्र संशोधकांनी यास दुर्मिळ शोध म्हणून अधोरेखित केले आहे.

युरेशियन ऊद: वैशिष्ट्ये आणि महत्त्व

- **शास्त्रीय नाव:** Lutra lutra
- **वर्गीकरण:** ऊद प्रजाती सस्तन प्राण्यांमध्ये मोडतात आणि त्यांना जलचर सस्तन (Aquatic Mammals) म्हणतात.
- **रहिवास:** स्वच्छ पाण्याच्या स्रोतांसह नद्या, तलाव, आणि दलदलीत वास्तव्य करणारे प्राणी.
- **आहार:** मासे, बेडूक, गोगलगाई आणि छोटे किडे.
- **स्थिती:** आंतरराष्ट्रीय निसर्ग संवर्धन संघटनेने (IUCN) याला 'Near Threatened' म्हणजेच संकटग्रस्त स्थितीजवळील श्रेणीत ठेवले आहे.

शोधाचे महत्त्व

1. **पाण्याच्या स्वच्छतेचा मापदंड:** युरेशियन ऊद फक्त प्रदूषणमुक्त आणि आरोग्यदायक पाण्यात आढळतो. त्यामुळे पुण्यातील पाणीप्रणालीतील सकारात्मक बदल सुचवतो.

2. **जैवविविधतेसाठी महत्त्वपूर्ण:** पुण्याचा परिसर जैवविविधतेच्या दृष्टीने अधिक समृद्ध असल्याचे अधोरेखित होते.

3. **संवर्धनासाठी संधी:** युरेशियन ऊदाचे अस्तित्व टिकवण्यासाठी स्थानिक जैवविविधता धोरणे तयार करण्याची आवश्यकता आहे.

आव्हाने आणि संवर्धनाची गरज

- **प्रदूषण:** मुळा-मुठा नदी प्रदूषणाच्या समस्यांमुळे प्रसिद्ध आहे. अशा स्थितीत ऊदासाठी राहण्याची जागा टिकवणे कठीण होऊ शकते.
- **पर्यावरणीय असमतोल:** औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरणामुळे नैसर्गिक अधिवासांचा न्हास.
- **सजगता वाढवणे:** स्थानिक नागरिक आणि प्रशासनाला युरेशियन ऊदाच्या अस्तित्वाविषयी जागरूक करणे.

संवर्धनासाठी उपाय:

1. **जलशुद्धीकरण प्रकल्पांना गती:** मुळा-मुठा नदीच्या प्रदूषण नियंत्रणासाठी कडक उपाययोजना.
2. **सुरक्षा क्षेत्र घोषित करणे:** ऊदाच्या वास्तव्याचे क्षेत्र संरक्षित क्षेत्र म्हणून विकसित करणे.
3. **संशोधन आणि निरीक्षण:** ऊदांच्या वर्तन आणि अधिवासाबाबत सातत्याने अभ्यास आणि निरीक्षण करणे.

निष्कर्ष

युरेशियन ऊदाचा पुण्यात झालेला शोध महाराष्ट्राच्या जैवविविधतेच्या संदर्भात एक ऐतिहासिक क्षण आहे. हा शोध संवर्धन, पर्यावरण रक्षण, आणि जैवविविधतेसाठी उपाययोजनांना चालना देणारा ठरेल. ऊदाच्या अस्तित्वासाठी योग्य उपाययोजना केल्यास पुण्याचा परिसर जैवविविधतेसाठी एक मॉडेल ठरू शकेल.

6.7 'State of the Cryosphere 2024 – Lost Ice, Global Damage' अहवाल प्रकाशित

नुकताच 'State of the Cryosphere 2024 – Lost Ice, Global Damage' अहवाल प्रकाशित करण्यात आला आहे, जो जागतिक तापमानवाढीमुळे बर्फाच्छादित प्रदेशांवर होणाऱ्या प्रभावांचा सखोल आढावा घेतो. या अहवालात ग्लोबल वॉर्मिंगमुळे हिमनद्या, ध्रुवीय बर्फ, हिमाच्छादित पर्वत आणि समुद्री बर्फ यांचे वेगाने होणारे वितळणे आणि त्याचे जगभरातील पर्यावरण, हवामान आणि मानव समाजावर होणारे परिणाम अधोरेखित करण्यात आले आहेत.

Cryosphere म्हणजे काय?

- Cryosphere म्हणजे पृथ्वीवरील बर्फाच्छादित भाग, जसे की हिमालयातील हिमनद्या, आर्क्टिक आणि अंटार्क्टिक प्रदेशातील बर्फाचे थर, समुद्री बर्फ आणि हिमालयीन ग्लेशियर्स.

- हे क्षेत्र ग्लोबल वॉर्मिंगसाठी संवेदनशील असून हवामान नियंत्रणात ठेवण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात.

अहवालातील महत्त्वाचे निष्कर्ष

1. बर्फ वितळण्याचा वेग वाढत आहे:

- गेल्या काही दशकांत आर्क्टिक आणि अंटार्क्टिक प्रदेशातील बर्फ वितळण्याचा वेग झपाट्याने वाढला आहे.
- 2100 पर्यंत समुद्राची पातळी 1 मीटरपेक्षा जास्त वाढू शकते, ज्यामुळे संकटग्रस्त किनारपट्टी आणि बेटांसाठी गंभीर धोका निर्माण होईल.

2. ग्लेशियर वितळण्याचे गंभीर परिणाम:

- हिमालयातील आणि आल्प्समधील ग्लेशियर झपाट्याने कमी होत आहेत, ज्याचा भारतातील गंगेच्या खोऱ्यातील पाणीपुरवठ्यावर गंभीर परिणाम होऊ शकतो.
- बर्फ वितळल्यामुळे नदी प्रणालींमध्ये अचानक पूर येण्याचा धोका वाढत आहे.

3. हवामान पॅटर्नमध्ये बदल:

- बर्फ कमी झाल्यामुळे हवामानाचे नैसर्गिक संतुलन बिघडत आहे.
- पावसाचे प्रमाण अनिश्चित बनत असून अतिवृष्टी आणि दुष्काळाच्या घटना वाढत आहेत.

4. जैवविविधतेला धोका:

- आर्क्टिक आणि अंटार्क्टिकमधील समुद्री बर्फाचे कमी प्रमाण वन्यजीवांसाठी मोठा धोका निर्माण करत आहे.
- पोलार बिअर, सील्स, पेंग्विन यांचे अधिवास धोक्यात आले आहेत.

5. कार्बन साठ्याचा नाश:

- बर्फ वितळल्यानंतर ग्लेशियरखालील गाळ आणि स्थिर अवस्थेतील मिथेन वातावरणात सोडले जाईल, ज्यामुळे हरितगृह वायूंचे प्रमाण वाढून तापमानवाढ अधिक तीव्र होईल.

भारतासाठी महत्त्व

1. हिमालयीन ग्लेशियर वितळल्यामुळे पाणीपुरवठ्यावर परिणाम:

- भारताच्या उत्तर भागातील नद्यांचे उगमस्थानी हिमालयीन ग्लेशियर आहेत.
- तापमान वाढल्यामुळे सुरुवातीला पुरेसा पाणीपुरवठा राहील, पण दीर्घकालीन दृष्टीकोनातून दुष्काळाचा धोका वाढेल.

2. अतिवृष्टी आणि पूर धोका:

- ग्लेशियर वितळल्यामुळे कॅलमिटी जसे की उत्तराखंडमध्ये आलेला पूर, हिमस्खलन (Avalanche) यांची तीव्रता वाढेल.
- विशेषतः हिमालयीन राज्यांमध्ये (जसे, उत्तराखंड, हिमाचल प्रदेश, सिक्कीम आणि अरुणाचल प्रदेश) नैसर्गिक आपत्तींची शक्यता वाढणार आहे.

3. शेती आणि अन्नसुरक्षा धोक्यात:

- हिमालयीन नद्यांवर अवलंबून असलेली गंगेच्या खोऱ्यातील शेती अस्थिर होण्याची शक्यता आहे.
- हवामान पॅटर्नमध्ये होणाऱ्या बदलांमुळे अन्नसुरक्षेवर मोठा परिणाम होईल.

4. हवामान धोरण आणि आंतरराष्ट्रीय करार:

- भारताला जलवायू परिवर्तनासंबंधीच्या आंतरराष्ट्रीय चर्चेत अधिक आक्रमक भूमिका घ्यावी लागेल.
- COP28 आणि पुढील हवामान परिषदांमध्ये भारताच्या भूमिका ठरवण्यासाठी हा अहवाल महत्त्वाचा ठरेल.

संभाव्य उपाय

1. कार्बन उत्सर्जन कमी करणे:

- नवीन ऊर्जा धोरणे आणि हरित ऊर्जेचा वापर वाढवणे गरजेचे आहे.
- सौर ऊर्जा, वारा ऊर्जा आणि इतर नवीकरणीय स्रोतांचा अधिकाधिक वापर करावा.

2. हिमालयीन परिसंस्थांचे संरक्षण:

- हिमालयीन ग्लेशियर संवर्धनासाठी विशेष योजना लागू करणे आवश्यक आहे.
- सतत संशोधन करून जागतिक पातळीवरील नवीन धोरणांशी समन्वय ठेवणे महत्त्वाचे आहे.

3. किनारपट्टी भागांचे संरक्षण:

- समुद्राच्या पातळीतील वाढीमुळे भारतातील कोकण, केरळ, बंगालच्या किनारपट्टीवरील लोकसंख्या धोक्यात येऊ शकते.
- 'Climate Resilient Infrastructure' विकसित करणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष

'State of the Cryosphere 2024 – Lost Ice, Global Damage' अहवालाने जागतिक तापमानवाढीमुळे हिमनद्या आणि ध्रुवीय बर्फाचा वेगाने होणारा नाश आणि त्याचे दुष्परिणाम अधोरेखित केले आहेत. भारतासह संपूर्ण जगासाठी हा गंभीर इशारा आहे. भविष्यात पर्यावरणीय धोके टाळण्यासाठी हरित ऊर्जा, हवामानपूरक विकास, आणि कार्बन उत्सर्जन कपातीसाठी तातडीच्या उपाययोजना करण्याची गरज आहे.

Swapnil's IAS आहे सर्वासाठी

Discounts

सैन्य आणि पोलीस दल - 10%	महिला विद्यार्थी - 33%
लघू आणि सीमांत शेतकऱ्यांची मुले - 20%	
दिव्यांग विद्यार्थी - 15%	शहीदांची मुले - 25%
	आई वडिल हयात नाहीत - 40%

6.8 'Raising Ambition and Accelerating Delivery of Climate Finance' अहवाल प्रकाशित

आंतरराष्ट्रीय स्तरावर हवामान वित्तपुरवठ्याचा वेग वाढवणे आणि अधिक प्रभावी अंमलबजावणी करणे यावर प्रकाश टाकणारा 'Raising Ambition and Accelerating Delivery of Climate Finance' अहवाल नुकताच प्रकाशित करण्यात आला आहे. हा अहवाल हवामान बदलासंदर्भातील वित्तपुरवठ्याच्या सद्यस्थितीचे मूल्यांकन करतो आणि भविष्यातील सुधारणा सुचवतो.

हवामान वित्तपुरवठा – एक महत्वाचा मुद्दा

हवामान वित्तपुरवठा म्हणजे काय?

- हवामान बदलाच्या प्रभावांना तोंड देण्यासाठी विविध देश आणि वित्तीय संस्थांकडून दिल्या जाणाऱ्या आर्थिक मदतीस हवामान वित्तपुरवठा म्हणतात.
- कार्बन उत्सर्जन कमी करणे (Mitigation) आणि हवामान परिणामांशी जुळवून घेणे (Adaptation) यासाठी हा निधी वापरण्यात येतो.

यामध्ये कोणते प्रमुख घटक आहेत?

- विकसनशील देशांसाठी 'Loss and Damage' निधी
- हरित ऊर्जा आणि स्वच्छ तंत्रज्ञानात गुंतवणूक
- कार्बन क्रेडिट मार्केट सुधारणा
- संकटग्रस्त भागांना हवामान अनुरूप करण्यासाठी तातडीने निधी उपलब्ध करणे

अहवालातील महत्वाचे निष्कर्ष

1. हवामान वित्तपुरवठ्यात मोठी तफावत:

- विकसित देशांनी \$100 अब्ज प्रति वर्ष हवामान वित्तपुरवठ्याचे आश्वासन दिले होते, परंतु हा निधी वेळेवर पोहोचत नाही.
- जागतिक स्तरावर गेल्या काही वर्षांत हवामान वित्तपुरवठ्याचा वेग फारसा वाढलेला नाही.

2. विकसनशील देशांना अधिक निधीची गरज:

- आशिया आणि आफ्रिकेतील अनेक देशांना हवामान संकटाशी सामना करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात वित्तीय सहाय्याची गरज आहे.

- विशेषतः लघु द्वीप राष्ट्रे (Small Island Developing States - SIDS) आणि अल्प-उन्नत देश (Least Developed Countries - LDCs) यांना अधिक मदतीची आवश्यकता आहे.

3. खाजगी गुंतवणूक वाढवण्याची गरज:

- सरकारी वित्तपुरवठा पुरेसा नाही, त्यामुळे खाजगी क्षेत्राकडून गुंतवणूक वाढवावी लागेल.
- बँका, विमा कंपन्या आणि जागतिक वित्तीय संस्थांनी 'Green Bonds' आणि 'Sustainable Investment' यासारख्या उपक्रमांना चालना द्यावी.

4. हवामान वित्तपुरवठ्याच्या वितरण प्रक्रियेत पारदर्शकता आणि गती आवश्यक:

निधी वेळेत वितरित करण्यासाठी मागणी आधारित (demand-driven) धोरणे आणि प्रभावी अंमलबजावणी यंत्रणा गरजेची आहे.

भारत आणि हवामान वित्तपुरवठा

- भारत हा एक महत्वाचा विकसनशील देश असून, हरित ऊर्जेत मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक करत आहे.
- पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी COP26 मध्ये 'Panchamrit' धोरण मांडले होते, ज्यात 2070 पर्यंत 'Net Zero' उत्सर्जन साध्य करण्याचे उद्दिष्ट आहे.
- सौर ऊर्जा, वायू ऊर्जा, हायड्रोजन इंधन आणि इलेक्ट्रिक वाहन क्षेत्रात भारताने मोठे पाऊल उचलले आहे.
- भारत 'Coal to Clean' संक्रमणासाठी हवामान वित्तपुरवठ्यावर भर देत आहे.

निष्कर्ष

'Raising Ambition and Accelerating Delivery of Climate Finance' अहवाल हवामान वित्तपुरवठ्याच्या तातडीच्या गरजेवर प्रकाश टाकतो. जागतिक स्तरावर गतीमान आणि कार्यक्षम हवामान वित्त धोरण आवश्यक आहे, ज्यामुळे पर्यावरण संरक्षणासोबतच सामाजिक आणि आर्थिक विकास शक्य होईल. विशेषतः भारतासाठी, हरित संक्रमणाला पाठबळ देण्यासाठी हा वित्तपुरवठा महत्वाचा ठरणार आहे.

From Dream to Reality

6.9 जस्ट ट्रान्झिशनमध्ये हवामान न्याय प्रतिबिंबित होणे गरजेचे – भारताचे CoP29 मध्ये प्रतिपादन

बकू, अझरबैजान येथे आयोजित 29व्या संयुक्त राष्ट्र हवामान परिषदेच्या (CoP29) दरम्यान भारताने हवामान न्यायाचा समावेश जस्ट ट्रान्झिशनच्या चर्चेत होण्याची निकड अधोरेखित केली. दुसऱ्या वार्षिक उच्चस्तरीय मंत्रीपरिषद गोलमेज चर्चेत (Second Annual High-Level Ministerial Round Table on Just Transition) भारताने संपूर्ण जगासाठी समान न्याय व समावेशक पर्यावरणीय संक्रमणाची गरज व्यक्त केली.

भारताची भूमिका: 'CBDR-RC' तत्त्व आणि समन्यायाच्या दिशेने वाटचाल

भारताने समानता (Equity) आणि सामान्य पण वेगवेगळ्या जबाबदाऱ्या व संबंधित क्षमतांचा (Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities - CBDR-RC) तत्वांचा पुरस्कार केला. या तत्वांचा समावेश संयुक्त राष्ट्र हवामान बदल करार (UNFCCC) आणि पॅरिस कराराच्या (Paris Agreement) मूलभूत तत्वांमध्ये आहे.

हवामान कृतीत विकासशील देशांचा आवाज महत्त्वाचा

भारताने जागतिक दक्षिणेकडील (Global South) देशांच्या गरजांची जाणीव ठेवत हवामान कृती करण्याचा आग्रह धरला. विशेषतः संपत्तीची असमानता, ऐतिहासिक जबाबदारी आणि आर्थिक परिस्थिती विचारात घेऊन कार्बन उत्सर्जन नियंत्रणासाठी वेगवेगळे निकष ठरवावेत, असे भारताचे मत आहे.

भारताची भूमिका का महत्त्वाची?

- गेल्या काही दशकांतील औद्योगिक क्रांतीमुळे प्रगत राष्ट्रांचा मोठा कार्बन फूटप्रिंट राहिला आहे. अशा वेळी, त्यांच्यावर अधिक जबाबदारी टाकणे न्याय्य ठरेल.
- विकसनशील देश अजूनही गरीबी निर्मूलन, आर्थिक समृद्धी आणि तंत्रज्ञान विकासाच्या मार्गावर आहेत. त्यामुळे, त्यांच्यावर समान नियम लादणे अन्यायकारक ठरेल.
- पर्यावरणपूरक तंत्रज्ञान वायव्य देशांनी (Developed Nations) विकसनशील राष्ट्रांना उपलब्ध करून द्यावे. तसेच, हरित ऊर्जा प्रकल्पांना वित्तसहाय्य देण्याचे आश्वासन त्यांनी पाळावे.

निष्कर्ष:

भारताने CoP29 मध्ये घेतलेली भूमिका विकसनशील देशांच्या हितरक्षणासाठी अत्यंत महत्त्वाची आहे. न्याय्य व समतोल हवामान संक्रमणाच्या (Just Transition) प्रक्रियेत हवामान न्याय (Climate Justice) आणि ऐतिहासिक जबाबदारी (Historical

Responsibility) यांचा विचार अपरिहार्य आहे. त्यामुळे, या चर्चेतील भारताचा सक्रिय सहभाग जागतिक हवामान बदल चर्चामध्ये निर्णायक ठरू शकतो.

6.10 CoP-29 मध्ये WHO चा 'Climate Change and Health' अहवाल प्रकाशित: हवामान बदल आणि आरोग्य यांच्यातील महत्त्वाचा दुवा

संयुक्त राष्ट्रांच्या हवामान बदल परिषदेत (CoP-29) जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) 'Climate Change and Health' अहवाल सादर केला. या अहवालात हवामान बदलाचा मानवी आरोग्यावर होणाऱ्या प्रभावांचा सखोल आढावा घेतला असून, 'People, Place, and Planet' या दृष्टिकोनातून हवामान कृतीसाठी आरोग्याला केंद्रस्थानी ठेवण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे.

हवामान बदल आणि आरोग्य यातील संबंध:

हवामान बदल हा आरोग्यासाठी एक गंभीर धोका ठरत असून, त्याचा परिणाम थेट आणि अप्रत्यक्षरित्या मानवी जीवनावर होत आहे. WHO च्या अहवालानुसार पुढील आरोग्यविषयक समस्या उद्भवण्याचा धोका आहे:

1. अत्याधिक उष्णतेमुळे होणारे आजार आणि मृत्यू

- उष्णतेच्या लाटांमुळे हृदयविकार, उष्माघात आणि इतर तापमान-संवेदनशील आजारांमध्ये वाढ.
- विशेषतः वृद्ध, लहान मुले आणि गरिबीरेषेखालील लोकसंख्येवर मोठा परिणाम.

2. संक्रामक रोगांचा प्रसार

- तापमानवाढ आणि बदलते हवामान यामुळे डेंग्यू, मलेरिया, चिकनगुनिया यांसारख्या जलजन्य आणि कीटकजन्य रोगांचा प्रादुर्भाव वाढतो.
- दूषित पाणी आणि अन्नामुळे आंत्रिक संसर्गजन्य आजारांमध्ये वाढ.

3. हवेची गुणवत्ता आणि श्वसनाचे विकार

- वाढता प्रदूषण स्तर आणि जंगलांचे आगीमुळे श्वसनासंबंधी आजारांमध्ये वाढ.
- दमा, क्रॉनिक ब्रॉन्कायटिस आणि फुफ्फुसाच्या आजारांचा धोका.

4. पौष्टिकतेची समस्या आणि अन्नसुरक्षा धोका

- हवामान बदलामुळे कृषी उत्पादनावर परिणाम होत असून, अन्नपुरवठा अस्थिर होण्याची शक्यता.

- गरिबांना पोषणमूल्ययुक्त अन्न मिळण्यात अडचणी वाढण्याची शक्यता.

5. मानसिक आरोग्यावर परिणाम

- पूर, दुष्काळ, वादळ आणि इतर नैसर्गिक आपत्तीमुळे मानसिक तणाव, चिंता आणि नैराश्यात वाढ.
- स्थलांतरामुळे होणारे सामाजिक आणि मानसिक परिणाम.

हवामान कृतीत आरोग्याला केंद्रस्थानी का ठेवावे?

WHO च्या अहवालात हवामान बदलावर मात करण्यासाठी आरोग्य-केंद्रित उपाययोजना करण्याची गरज अधोरेखित केली आहे. यात काही महत्वाच्या शिफारसी पुढीलप्रमाणे आहेत:

1. स्वच्छ ऊर्जेचा वापर वाढवणे:

- वायू प्रदूषण कमी करण्यासाठी कार्बन उत्सर्जन कमी करणाऱ्या तंत्रज्ञानाचा अवलंब.
- आरोग्य सुविधांसाठी नवीन आणि हरित ऊर्जास्रोतांचा वापर.

2. तपमानवाढ रोखण्यासाठी अधिक हरितक्षेत्र निर्माण करणे:

- जंगलतोड रोखून शहरी भागात हरित पट्टे वाढवणे.
- थंड छप्पर, पाणी साठवणूक आणि पर्यावरणपूरक शहरी नियोजन.

3. जलवायू-प्रतिकारक्षम आरोग्य प्रणाली विकसित करणे:

- हवामानाशी जुळवून घेणाऱ्या आरोग्य सुविधा, जलसंधारण आणि अन्नसुरक्षेवर अधिक भर.
- हवामान बदलाशी संबंधित आजारांसाठी विशेष वैद्यकीय यंत्रणा उभारणे.

4. संपूर्ण जागतिक आरोग्य धोरणामध्ये हवामान बदलाचा समावेश:

- हवामान बदल आणि आरोग्य यांना एकत्रित करून राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय धोरणांत समाविष्ट करणे.
- आरोग्य क्षेत्रात शाश्वत विकास उद्दिष्टे (SDGs) लागू करणे.

निष्कर्ष:

WHO च्या अहवालाने हवामान कृतीसाठी आरोग्याचा दृष्टिकोन महत्वाचा असल्याचे अधोरेखित केले आहे. हवामान बदलाशी सामना करताना वैद्यकीय पायाभूत सुविधा बळकट करणे, प्रदूषण नियंत्रण आणि शाश्वत जीवनशैली अवलंबणे हे दीर्घकालीन उपाय महत्वाचे ठरणार आहेत. आरोग्याला प्राधान्य देऊन हवामान कृतीसाठी धोरणे राबवली तर मानवजातीच्या दीर्घकालीन कल्याणाची हमी देता येईल.

6.11 CoP-29: 'Baku Climate Unity Pact' अंतर्गत हवामान वित्तीय लक्ष्य आणि अनुकूलन धोरणांवर सहमती

संयुक्त राष्ट्र हवामान बदल फ्रेमवर्क करार (UNFCCC) अंतर्गत 29 वी हवामान परिषद (CoP-29) अझरबैजानच्या बाकू शहरात यशस्वीरित्या संपन्न झाली. या परिषदेत 'Baku Climate Unity Pact' नावाने ऐतिहासिक करार करण्यात आला असून, यात हवामान वित्तपुरवठा, अनुकूलन आणि शाश्वत विकासासाठी नव्या धोरणांचा समावेश करण्यात आला आहे.

'Baku Climate Unity Pact' च्या प्रमुख बाबी:

1. New Collective Quantified Goal (NCQG) on Climate Finance:

- हवामान वित्तीय मदतीबाबत नव्या वित्तपुरवठा लक्ष्याची (NCQG) घोषणा करण्यात आली.
- ही मदत विकसनशील आणि कमी उत्पन्न गटातील देशांना हवामान बदलाशी सामना करण्यासाठी आणि हरित तंत्रज्ञान वापरण्यासाठी दिली जाईल.
- नव्या करारांतर्गत हवामान वित्तीय निधी 2025 पर्यंत वाढवण्याची संकल्पना.

2. Global Goal on Adaptation (GGA):

- हवामान बदलाशी जुळवून घेण्याच्या (adaptation) रणनीतींसाठी पहिल्यांदाच स्पष्ट आणि मोजता येण्याजोगे लक्ष्य ठरवले गेले.
- यामध्ये विकसनशील देशांना हवामानसंश्लेषी तंत्रज्ञान, पायाभूत सुविधा, कृषी आणि जलसुरक्षेसाठी निधी उपलब्ध करून देण्याचा प्रस्ताव आहे.
- तटीय भाग आणि ग्रीनहाऊस वायू उत्सर्जनावर परिणाम करणाऱ्या क्षेत्रांसाठी विशेष धोरणे निश्चित करण्यात आली आहेत.

3. Sharm el-Sheikh Mitigation Ambition and Implementation Work Programme:

- उत्सर्जन कपातीसाठी महत्वाकांक्षी उद्दिष्टे निश्चित करण्याच्या प्रक्रियेला चालना दिली गेली.
- हरित ऊर्जेचा स्वीकार, उद्योगधंद्यांमधील कार्बन कमी करणे आणि ऊर्जा कार्यक्षमतेत वाढ करण्यावर भर.
- प्रत्येक देशाला स्वतःची उत्सर्जन कपात धोरणे अधिक सुसंगत करण्यास प्रवृत्त करण्याचे ठरवले.

भारताची भूमिका आणि भूमिकेचे महत्त्व:

भारताने CoP-29 मध्ये 'विकसनशील देशांसाठी अधिक वित्तीय मदत आणि तंत्रज्ञान हस्तांतरण' या मुद्द्यांवर ठाम भूमिका घेतली. भारताने खालील मुद्द्यांवर विशेष भर दिला:

- हवामान वित्तीय मदतीत वाढ होणे अत्यावश्यक.
- 'सामूहिक पण वेगळ्या जबाबदाऱ्या' (CBDR) च्या तत्वानुसार विकसित देशांनी ऐतिहासिक जबाबदारी स्वीकारावी.

- भारताने हरित ऊर्जेच्या दिशेने जलद प्रगती करताना, अन्य विकसनशील देशांना आर्थिक सहाय्य देण्याचे आवाहन केले.

निष्कर्ष:

CoP-29 च्या 'Baku Climate Unity Pact' करारामुळे हवामान बदलाच्या उपाययोजनांसाठी आर्थिक मदत आणि धोरणात्मक सहकार्य अधिक स्पष्ट झाले आहे. विशेषतः विकसनशील देशांना वित्तीय सहाय्य, अनुकूलन उपाययोजना आणि ग्रीन एनर्जीच्या दिशेने वाढ करण्यासाठी हा करार महत्वाचा ठरणार आहे. भविष्यातील हवामान धोरणांमध्ये भारताचा सक्रिय सहभाग अधिक बळकट होत असून, उत्सर्जन कपात, हरित तंत्रज्ञान आणि हवामान न्याय (Climate Justice) यासंबंधी पुढील वाटचाल निर्णायक ठरेल.

SWAPNIL'S
IAS
From Dream to Reality

लोक प्रशासन बॅच

Online

बॅच सुरू: 6 फेब्रुवारी, 2025

राज्यसेवा नवीन पॅटर्ननुसार

लोक प्रशासन Scoring
विषय आहे

विषयात जास्तीत जास्त मार्क घेऊन चांगला rank मिळविण्याची योजना

स्वतः Swapnil Sir शिकवणार

निःशुल्क परिचय वर्ग: 2 फेब्रुवारी, 2025 (सकाळी 11 वा)

श्री स्वप्नील हडपे सर

  9209084708

